

/ 86

फेब्रुवारी १९६१

महाभारत

महाली लावून युद्धाला घुरवात झाल्यावर दोन्ही बाजूचे शोधे हमरी तुमरीने पुढे सरसावले. द्रोणाचार्याने या युद्धात फार मोठा पराक्रम गाजविला. कर्णाने तर आज आपले सर्व युद्ध कौशल्य पणाळा लावण्याचेच ठरणे ठरविले होते. पांडवसेनेची पीछेहाट होऊ लागली. आणीबाणीचा प्रसंग येऊन ठेपला.

युधिष्ठिराने अर्जुनाला बोलावून म्हटले— “या कर्णाच्या थोपवून घेण्याची शक्ति फक्त तुझ्यात आहे. काय वाटेकडे तू कर आणि यास एक पाऊल देखील पुढे दाकू देऊ नकोस.

अर्जुनाने कृष्णाचा सल्ला विचारला. कृष्ण म्हणाला—“या वेळी कर्णासमोर तू

जाण्यात गहाणपणा नाही. इंद्राने जेव्हा

तेव्हा त्याचा त्याग पाहून वैवस्वती नामक एक अमोघ वस्त्र त्याला दिले. ते अख त्याच्या जवळ असे पथेत तू त्याच्याशी समोरासमोर युद्धास जाणे बरोबर होणार नाही. ते त्याने तुझ्यासाठी मुद्दाम राखून ठेवले आहे. हे विसरून कसे जालेल? त्याला थोपवून घेण्याची शक्ति फक्त एका षटोत्कचाच्या अंगात आहे.”

असे सांगून कृष्णाने षटोत्कचाला बोलाविले आणि म्हणाला—“पांडवांचा जय पराजय तुझ्या हाती आहे. कर्ण सैन्याचा संहार करित कसा पुढे येत आहे हे तू पहातोसच आहेस. या रात्रीच्या वेळी माया युद्धाशिवाय जय मिळणे शक्य नाही. तू त्यात प्रवीण आहेस.

“तुझ्या मदतीला तुझे बाबा, भीमदादा त्याच्याकडून बचव कुंडले मागून घेतली व सात्वती भेटील.” अर्जुन म्हणाला.

“कोणी माझ्या मदतीला येण्याची गरज नाही. द्रोणाचार्य व कर्ण यांना वाटेला स्वर्ण माझ्याकडे लागले.” असे सांगून षटोत्कच आपली राक्षस सेना घेऊन युद्ध-मूलीवर निघाला. षटोत्कचाचा पैत असलेला पाहून दुर्योधन दुःखाक्षणांना म्हणाला— “जा तू कर्णाच्या मदतीला !”

त्याच वेळी जटासुराचा मुलगा अलंबुस दुर्योधनाजवळ येऊन म्हणाला—“महाराज ! दुष्ट पांडवांनी माझ्या महापराक्रमी बडिल्याचा वध केला आहे. म्हणून आपली परवानगी असेल तर मी त्या पांडवांचा ठार करून त्याचे जावळिच त्यांना देणार आहे. म्हणजे बडिलाच्या मृताभ्यास शांति मिळेल.”

दुर्योधन म्हणाला—“अलंबुस ! प्रथम या षटोत्कचाला अडव !”

अलंबुस व षटोत्कच यांचे द्वंद्व जुंपले. षटोत्कचाने क्षणार्धात धमंडरस्तोर अलंबुसाला अभसदनास पाठविले. त्याने तळवारीने त्याचा शिरच्छेद केला व दुर्योधनाकडे जाऊन म्हणाला—“महाराज ! असे म्हणतात, श्री, सुहज्जन व राजा यांच्याकडे रिक्त हस्ताने जाऊ नये. म्हणून हा नजराणा सादर करीत आहे.” असे सांगून त्याने अलंबुसाचे शिर

दुर्योधना समोर टाकले. षटोत्कचाचे ते क्रूर कृत्य व त्याची ती अचाट शक्ति पाहून दुर्योधनाच्या साम्या अंगाळा घाम सुटला आणि अंगावर शहारे उभे राहिले. त्यात कर्ण ज्या बाजूला होता त्या बाजूला षटोत्कच बळत असलेला पाहून तर दुर्योधन जास्तच वावरला.

इतक्यांत अलापुव नांवाचा दुसरा एक राक्षस येऊन दुर्योधनाला म्हणाला—“मिमामें वकाभूर व हिडिंब राक्षसास मारून आमच्या राक्षस जातीचा अपमान केला आहे. त्याला व त्याचा मुलगा षटोत्कच घालून ठार केला

शिवाय पितरांचे ऋण फेडल्याचे समाधान मला होणार नाही. दुर्योधन म्हणाला—“फार छान! हो पुढे! आम्ही आहो! तुझ्या पाठीशी.”

अलायुधशी युद्ध करण्यास भीम पुढे सरसावला. पण कृष्णाने त्याला मार्गे किरावला सांगितले व कर्णाशी युद्ध करण्यास दुसऱ्या योद्ध्यांस पाठवून पटोत्कचाला योत्सवून घेतले. राक्षसांशी राक्षसानेच युद्ध करावे असे सांगून त्याने पटोत्कचाला धाडविले. त्याने एका क्षणार्धात अलायुधाचा शिरच्छेद केला. त्याचे शिर दुर्योधनाच्या समोर जाऊन मादळले. दुर्योधन दचकला. तिकडे पांडव सैन्यात विजयोत्साहाने ओढे शंख वाजवू लागले.

दुसऱ्या कोणी राक्षस कौरव सैन्यात उरलाच नाही. तेव्हा पटोत्कचाने दुर्योधनाच्या भावांना पकडून ठार करून पिरकावून घायला सुरवात केली.

ते पाहून दुर्योधन कणाकडे धांवला व म्हणाला—“प्रथम या पटोत्कचाचा अंत कर नावा! कर्जुनाशी युद्ध करणे आपणांस शक्य आहे. पण याच्याशी कोण युद्ध करणार? इंद्राकडून तुला जी अमोघ शक्ति मिळाली आहे तिचा उपयोग केला नाहीस तर आपणांपैकी एकाला देखील हा जिवंत सोडणार नाही.”

निरुधाय म्हणून कर्णाने त्या अमोघ शक्तीचा प्रयोग केला. पटोत्कच रणभूमीवर पडतांच पांडवांच्या शिविरांत सर्व शोक करू लागले. एकदा कृष्ण हंसत होता. अर्जुनाने कारण विचारले तेव्हा तो म्हणाला—“कर्जुना! कर्णाची ही अमोघ शक्ति त्याने तुझ्यासाठी राखून ठेवली होती. ती असेपर्यंत तू त्याला जिंकू शकला नसतास. आतां मी हसू नाही तर काय रडू?”

समुद्रमंथन

इंद्र म्हणाला—“कशास मंडण उगीच असृतासाठी या। दोघांसाठी आतां आपण दोन भाग वांचे करया!”

कडल नाही आम्हां वदले दैत्य ओरडा करनिया। खुण्य वेलले, परंतु करडी वष्टि वलीची पाडनिया॥

कलश मचोमच ठेवुनि झाले दैत्य बाबुला झुवे जणू। “कावा पैवांचा हा विसतो!” मनांत से लागले म्हणू॥

उजे राहले मयें ठेवुनी कलश असृताचा जेव्हां, एक सुंदरी प्रकट जाहली तिथें जन्मानक पण तेव्हां॥

रुप मनोहर, करुनि बरती आली ती सोळा शृंगार। ताळावर अन् मृत्यु छनन् छन् करित नूपुरांचा क्षणकार॥

पाहुनि तिजला अक्षरांस पण नाचण्यास षडला उन्साह। पैजण बांधुन आख्या; अक्षुरां त्यांत बादला नव वत्सराह॥

मावक रुपावर से झुलले आणि झाले लुथ्यावर। मत्त जाहले संगीतावर नव्हता कोणी आनावर॥

ओवाळुनि टाकण्यास अपुले प्राण तिच्या मृदु हास्यावर तयार होते दैत्य; मडले पैवांच्या से पथ्यावर॥

पर्वत, डोंगर, झाडें-झुडपें
आलें ज्याच्या हातीं जें.
करूं लागले प्रहार वेउन
हालें, होतें नशिबीं जें ॥

जोर लावला देवांनीं फज
शोयानें तें लडले खूप ।
असुर विसरले शौर्य आपुलें
पाथ काढला अर गुपचूप ॥

रक्ताचे नद बाहु लागले
झुडूं लागले राक्षस त्यांत
ढींग मळ्यांचे पडूं लागले
दैत्यगणांचे त्यांगणांत ॥

उरले राक्षस जे जे होते
पळून गेले पाताळांत ।
इकडे सुरराजांस घातली
चित्रवधूनीं माल गळ्यांत ॥

बलि राजाने सव पाहिले
होतें डोळ्यांनीं अपुल्या ।
निराश होउन नाचें ठेवित
गृहास गेला तो अबुल्या ॥

समुद्रमंथन पूर्ण जाडलें
पूर्णकाम अर झाले देव ।
वेडनि सारीं रत्ने गेले
स्वर्गा आनंदानें देव ॥

हरलें कलशा भयें होतें
थोडें असून नेवनि तें,
बासुकीस इंद्रानें दिधलें
आनंदें तो प्याळा तें ॥

समुद्रमंथन झालें, त्याचा
शाळा जगतीं शुभ परिणाम ।
अमर जाडले स्वर्गनिवासी
हालें सुखसागर खुरधाम ॥

[संपूर्ण]

आभिज्ञान

[४]

[बरीच प्रजेचें गाछणें ऐकून कीं उग्राला राक्षस व त्याचे अनुयायी, म्हणजे व गुरे पळवून
नेत जाहेत, चित्रसेन आपल्या कोही निवडक सैनिकांसह उग्रालाच्या किल्ल्यांत गेला, तेथें
त्याला पळलें कीं तें काम राक्षसांचें नसून अग्निहोत्रील कोही विचित्र यनुष्यांचें आहे.
उग्रालानें बचन दिव्यार कीं तीं माणसे कोण व कधीं येतात हे दाखवीव, चित्रसेनानें
उग्रालाच्या घरीच आपल्या सहयाय्यांसह ही राख काढण्याचें ठरविलें. पुढें साचा—]

उग्रालानें चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना विचारलें—“ उग्राला ! तुम्हां राक्षसांना
आपला सर्व किल्ला दाखविला. त्या किल्ल्यां- हतकथा बघावी व शस्त्रांणी काय गरज ?”
तल्या एका कोठारांत जडबजाहीर आणि उग्राल मोठ्यांतें हंसला व म्हणाला—
सोनें व चांदी पोती भस्मरून ठेवलेलें पाहून “ चित्रसेना ! अरे, आमचे राक्षस तुम्हां
चित्रसेनाला फार आश्चर्य वाटलें, एका यनुष्यासारखे सम्य होऊन शेती, व्यापार
कोठारांत राक्षसांची प्राचीन काळापासूनची वगैरे करूं लागले म्हणजे याची गरज भासेल
शस्त्रां, शिस्त्राणें व चित्रवधूनें ठेवलेलीं कीं नाही ? जठरा बघांनीं मला या बत्ताची
चित्रसेनानें पाहिली. चित्रसेनानें उग्रालाला एक विशेष जरूर पडणार आहे.”

“ कांदोबा ”

Fullscreen

127

18 / 86

अठरा वर्षांनंतरची गोष्ट ऐकताच चित्र-
सेनाच्या अंगावर शहारे उभे राहिले. पण
त्याने वेळीच स्वतःला सावरून घेतले.

उम्राक्षाने आपल्या पाहुण्यांसाठी खास
मेजवानीची व्यवस्था केली होती. सर्व
स्वाण्यापिण्यांत व गव्या मास्यांत गर्भ
होऊन मेले होते, इतक्यांत एका राक्षस
मोकराने उम्राक्षाला सांगितले की महाराज
कुंभिकूप प्रागांतल्या आपल्या अनुयायांनी
मोठा जाळ करून अशी सूचना दिली
आहे की अग्निदीपांतून ते भयंकर श्मी
येत आहेत.

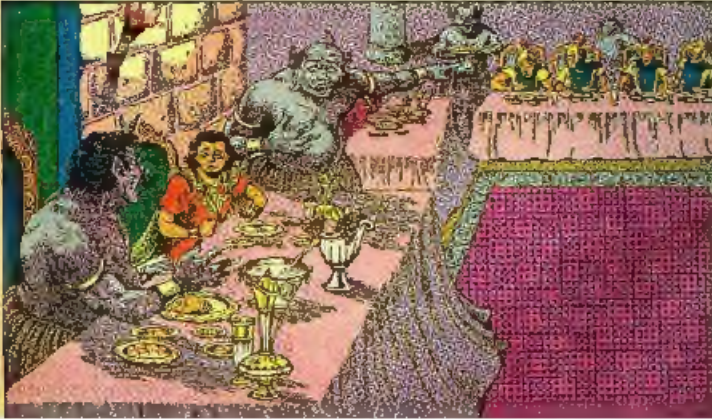
ते ऐकून उम्राक्ष चित्रसेनाला म्हणाला—
“कल, आठव स्वकर ! तुझ्या राज्यांत
शिरून गुरे व माणसे उचळून नेणारे लोक
येत आहेत.” सर्वांनी भराभर जेवणे आटो-
पली व उम्राक्षाबरोबर निघाले. उम्राक्षाने
आपल्या अनुयायांना जागोजागी नेमले व
चित्रसेन व त्याच्या अनुयायांना परोपर
वेळून निघाला.

सर्व पूर्वेकडच्या शत्रु राजांत येऊन
पोचले असतील इतक्यांत त्यांना किल्ल्याच्या
बाजूने पेंखांचा आवाज ऐकू आला. किल्ला-
वर आकाशात ते भयंकर पक्षी उडत असलेले

त्यांना दिसले. किल्ल्यातले पाहरेकरी मोठ-
मोठ्या मशाली जाळून ते पक्षी किल्ल्यांत
उतरून नयेत याची स्वरवारी घेत होते.
जाळ पाहून व राक्षसांचा ओरडा आरडा
ऐकून पक्ष्यांना किल्ल्यांत उतरण्याची हिंमत
माली नाही.

चित्रसेन म्हणाला—“उम्राक्षा ! यांचा
काय विचार आहे कळत नाही. तुम्हा
किल्ल्यांत शिरून तुम्हा राक्षस अनुयायांना
पळवून नेण्याचा यांचा विचार आहे वाटते !
म्हणजे हे स्वतःच्या प्राणालाच हुकणार
म्हणावयाचे.”

“अग्निदीपांतल्या लोकांनी यापूर्वी देखील
आमचा किल्ला सर करण्याचा दोन तीन
वेळा प्रयत्न केला, परंतु त्या कामी त्यांना यश
मिलाले नाही. माझ्या अनुयायांनी जाळ
करून व मशाली पेटवून त्यांना पळवून लावले.
पक्ष्यांच्या पाठीवर बसून येणार्यांपैकी एकाला
माला मारून खाली पाडले. त्याला आम्ही
कैद केले आणि घाण्याला जुंपले तेव्हा तो
व त्याचे इतर साथी कोठे राहतात हे त्याने
सांगितले. पुढे त्याला आम्ही मीट कापविले.
परंतु कां कोणास ठाऊक ! तो एका-
एकीं सरण पावला व त्याच्याकडून वास्त

दूरपर झाडीत कोणी दिसते का पाहिले. उमाक्षाने चित्रसेनाला सावध केले आणि त्याला व त्याच्या अनुयायांना घेऊन तो एका उंचवट्याच्या जागी येऊन पोचला.

त्या विचित्र लोकांमार्गे ते दोघे पक्षी पण येत होते. त्यांना पक्ष होते म्हणून पक्षी म्हणावे लागते. पण त्यांना चोवीच्या जागी समरीच्या तोंडासारखे मोठे जबडे होते व तसेच भयंकर दांत होते. अंगावर पिसें नव्हतीं कां उब पण नव्हती. ते दोन्ही बायांवर थोडे पुढे वाकून चालत असत. त्यांच्या तंगळ्याच सात-आठ फूट उंचीच्या होत्या.

उमाक्ष म्हणाला—“आपण या माणसांना भिष्याचे कारण नाही. पण हे जे पक्षी आहेत तेच भयंकर आहेत. ते माणसांच्या मागसें पिळून टाकतात व आम्हां राक्षसांच्या अंगाचे लचके तोंडून खातात. हे पक्षी आपल्या माळकांचे रक्षण करतात व कोणी हला करण्यासाठी आले तर हे पक्षीच पुढे भांक्तात. हे लोक यांना मागाहून शिखा वाजवून पिटाळीत असतात.”

उमाक्षाने सांगितल्याप्रमाणेच ते लोक शिखा वाजवू लागले व पक्षी पळू लागले, ज्या जागी उमाक्ष व चित्रसेन

अनुयायांबरोबर लपून बसले होते तिकडेच ते सरळ येऊ लागले.

“राहिलेस ते हक्केच वेत आहेत !” उमाक्ष म्हणाला.

“ब्रला, आपण सर्व मिळून त्यांच्यावर हला करू या. आपण गमत पहात उभे राहिलों तर आपणा सर्वांना उचलून नेल्या-खिवाय ते राहणार नाहीत. म्हणून वेळीच त्यांच्यावर हला करून त्यांना आपले पायी वास्तविले पाहिजे.” चित्रसेन म्हणाला.

“ते पक्षी नसते तर या व्याघ्रचर्म पांवरून येणाऱ्या गाढवांना मी हेंकणासारखे चिरडून मारून टाकले असते.” उमाक्ष म्हणाला.

तितक्यांत उमाक्ष व चित्रसेन उभे होते तेथे एका झाडावर एक शुबड मोठ्याने ओसरले. त्याचा आवाज ऐकून ते पक्षी बरोबर त्या दिशेला पळले. जवळ ते शुबड त्या लोकांचा एक हुत होते, हे उघड होते.

आतांपर्यंत पक्षी मार्गे व ते लोक पुढे होते. पण शुबड ओरडल्याबरोबर पक्षी पुढे आले व ते लोक त्यांच्या मार्गे वाळे लागले, ते पक्षी कर्कश व भयंकर आवाज काढीत पुढे पुढे येत होते.

उमाक्षाने आपल्या अनुयायांना बोलावून हळूच त्यांच्या कानांत कांहींतरी सांगितले. ते दौग हुकड्या करून कोठेतरी निघून गेले. उमाक्ष व चित्रसेन ज्या वाजूला उभे होते त्या वाजूला ते पक्षी पांघले. त्यांच्या मार्गे माला घेऊन त्यांचे पांव सदा मालक पण येत होते.

चित्रसेनाने आपली तलवार स्थानेनून काढली. उमाक्षाने आपली गदा घेतली व दोघांनी त्या पक्ष्यांवर हला केला. उमाक्षाची गदा नेमकी एका पक्ष्याच्या डोक्यावर बसली व तो कोळमडून खाली पडला, परंतु दुसऱ्या

कामानें उमाशाच्या लांबाचे प लातीने
रुचके तोडापळ मुरवास केही.

लाचपेटीं जाचली किसेक पशी लेवें
वेउन पोचले. लांच्या घाटीवर ते मूर लोक
होते. परंतु उमाशाच्या अनुयायांनीं पोन्ही
राजूनीं असा काचा पारण कीं त्यांनीं पुढ्याच
उडून गेलीं व ते सारीं उतरलेच नाहीत.
उमाशाच्या अनुयायांनीं त्या मूर लोकांना
परून वर उक्ता केकाकला मुरवात केही.
चित्रसेमानें एकदां जाळा कापून काढला.

उमाशानें स्वतःच्या राज्याची कितीत
व परतून जसें शीवें नाजकलें कीं झूळा

पाव फाडावा लागला. उमाशाच्या गडेचा
प्रहार पक्ष्यांना इतका असत होता कीं
त्यांना पाच फाट्याशिवाय राहिलेच नव्हते.
या भिकाराच्या पुढांत उमाश व त्याने
अनुयायी चांगलेच चलावी शाले.

चित्रसेमानें एकदां वनसदाकाच बाळ-
मिल्यावर दुसऱ्याला जाऊन घेवले. परंतु
पक्षीच पक्षी लागल्यावर त्या लोकांनीं मुळां
फळाकला मुरवात केही. चित्रसेम व त्याच्या
अनुयायांच्या उरवारीचे वार चुकवीत ते
मार्गे सरकत होते. पक्ष्यांनी व त्यांच्या
अनुयायांची गापी पीछेहाट होऊ लागली
तेव्हां चित्रसेमला व त्याच्या अनुयायांना
जास्तच वेद चडला. चित्रसेमानें राक्षसांच्या
कवटीनें पुढां बोराचा हल्ला केला. “वा
केही वा मुढांची खोच बोडवी तर हे पुढां
हचजे वेण्याची हिमपत फरवार नाहीत. “हल्ला
उमाश! चला मक्यां शेकटचा व भिकराचा
हल्ला करूं ना!” चित्रसेम म्हणाला.

उमाशानें उमरुच बारक केले व जाचले
मरा फिरवीत व मर्यावर गर्वना करीत झु-
ळ उडून पडला. त्याचे अनुयायी व चित्रसेम
जाणि त्याचे अनुयायी पण वरीकर होतच.
किसेक लवू हताहत झाले व जे उरले

Fullscreen

127

24 / 86

त्यांनी पक्षांच्या पाठीवर उक्ता मारल्या व त्यांना पळण्यास खूण केली. मारकांची शिष्टी ऐकतांच पक्षांनी उड्डाण केले. उमाक्षाने सिंहगर्जना करून आपली गदा एका पक्षाला भिरकावून मारली. पण तो पक्षी पुष्कळ दूर निवून गेला होता.

उमाक्ष अगदी दमून गेला होता. त्याच्या डोंगाळांपातून रक्ताच्या धारा वहात होत्या. ते पक्षी इष्टीव्याड झाल्याबरोबर तो जमिनीवर वसला आणि आडवाच झाला.

चित्रसेन त्याच्याजवळ येऊन सहानुभूतिपूर्वक म्हणाला—“उमाक्षा ! आत्र तू जो पराक्रम बाखविलास तो मी कधी निसरणार नाही. तू होतास म्हणून आमचे सर्वोच्च रक्षण झाले. नल या जलमा धुवून काही झाडपाळा लावू या.”

उमाक्ष म्हणाला—“हा दुःसण्यांत निदान दहा विषस तरी अंधरुगावर पडून रहावे

लागणार आहे. माझ्या अनुयायांपैकी किती मेले व किती जखमी झाले व किती वांचले ?” फक्त दोघेच मेले. चार जण जखमी होऊन पडले आहेत. शत्रूपैकी एक जणच मेलेला दिसतो आहे. पुष्कळ हताहत झाले. पण त्यांना उचलून घेऊन गेले ते.” चित्रसेन म्हणाला.

“मितरे भाग्यवार्धि कुठले.” उमाक्ष म्हणाला.

चित्रसेनाने अनुयायी पुढे वेळून म्हणाले—“महाराज ! आपल्यापैकी कित्येक हताहत होऊन पडले आहेत.”

त्यांचा उत्तरलेख नेहमी पाहून चित्रसेन म्हणाला—“युद्ध करावयाला जाताना त्याची तयारी करूनच जावे लागते ! असे हताहत होऊन कसे बालेक ? सर्वाना घेऊन चला, त्यांच्या औषध पाण्याची व्यवस्था केली पाहिजे.” [पुढील गोष्ट पुढील अंकी]

ऊर्वशी-पुरूरव

एके दिवशी रंभा, ऊर्वशी वगैरे अप्सरा कुवेरपुरी अलकापुरीहून अमरावतीला परत येत असतां हिस्प्यपूर विवासी केशी नामक राक्षसाने हेमकूट पर्वतावर ऊर्वशी व तिची सखी चित्रलेखा दोघींना बसले. दोघींना धरून तो ईशान्य दिशेकडे निघाला.

रंभा वगैरे इतर अप्सरा जोरजोराने ओरडू लागल्या—“वांचवा ! वांचवा !”

त्यांचा आवाज श्रवती पुरूरवाच्या कार्णी पडला. तो प्रतिष्ठानपूरचा राजा होता. महा पराक्रमी म्हणून त्रिलोकांत त्याची कीर्ति होती. त्याने स्वतः इंद्राला अनेक युद्धांत मदत करून फार मोठी कीर्ति मिळविली होती. तो स्नानादि उरकून पातासंध्या समाप्त करून राजधानीकडे निघणार होता. इतक्यांत त्याच्या कानावर रंभादिकांचा आवाज आला.

तो त्यांच्या मदतीला धांवत आला व सर्व

युद्धांत ऐकून म्हणाला—“मी तुमच्या दोघी सखींना सोडवून घेऊन येतो.”

नंतर पुरूरवा आपल्या सोमदत्त खांत बसून ईशान्य दिशेकडे निघाला. रंभादिक अप्सरा हेमकूट पर्वत चढू लागल्या.

पुरूरवाने बायल्यासांना भयोग करून केशी राक्षसाच्या सैन्याची धुळधाण उडवून दिली. स्थाने केशीचा पराभव केला व दोघी अप्सरांना सोडवून परतला. ऊर्वशी तर राक्षसाने धरल्याबरोबर बेशुद्ध होऊन गेली होती. हळूहळू ती शुद्धीवर येऊ लागली. पुरूरवाने आपले रक्षण केल्याने ऐकून तिने मनांतल्या मनांत त्याचे आभार मानले व त्याला मनाने वरले. ऊर्वशीचे रूपलावण्य पाहून पुरूरवाचे मन देखील तिच्यावर बसले. दुरून पुरूरवाच्या रथाचा शेडा पाहून रंभादि अप्सरांना आगल्या दोघी सखी

सुद्धन आल्याबद्दल फार आनंद झाला. त्यांनी पुरुरवाने त्या मस्तीबद्दल आभार मानले. पुरुरवा म्हणाला—“मी तर काहीही केले नाही. ही सर्व इंद्राची कृपा आहे.”

हकवे मारझाईने इंद्रसभेत केव्हीने ऊर्वशीला पळवून नेल्याचें वृत्त सांगितलें. इंद्राच्या आज्ञेने निरर्थक गंधर्व सेना घेऊन देशान्तर दिशेकडे जात असता वाटेत त्याला कळलें की पुरुरवाने ऊर्वशीला सोडवून आणलें आहे व सर्व अप्तारा जातां हेमकुट पर्वतावर पुरुरवाचरोवर आहेत. चित्ररथ हेमकुट पर्वतावर जाऊन पुरुरवाला म्हणाला—“महाराजा-

धिराज ! ब्रह्मदेवानें अप्सरांल सर्वश्रेष्ठ व सुंदर अशा ऊर्वशीची सृष्टि केली व इंद्राला दिली. आतां आपण तिचें रक्षण करून पुनरपि इंद्रालाच अर्पण करीत आहांत. आपण स्वतः स्वर्गापुरीं अमरावतीस पदार्पण करून यावहुल सुखाज इंद्राचें आतिथ्य स्वीकाराचें.”

पण पुरुरवा म्हणाला “आपल्या या विनंतीस मान देऊन इंद्रपुरीस येणें माझें कर्तव्य आहे. परंतु मला राजधानींत काम असल्याकारणानें मी अस्वर्गावरोवर येऊं शकत नाही, याबद्दल क्षमा करावी.” पुरुरवाला सोडून इंद्रपुरीस जाणें ऊर्वशीला नरें वाटेना. ती स्वतः त्याचा निरोप देखील घेऊं शकली नाही. तिने आपली सली चित्रलेखा हिच्या जवळ सांगून गिरीप माठ-विला—“आपणांस जावयाचें आहे तर जावें पण या दासीला साथ दिसवूं नये.” पुरुरवा तो विरोप ऐकून धर्ष अप्सरा दृष्टीबाड होईपर्यंत आमच्याजागी उभा राहिला.

प्रतिष्ठानपुरका पोचल्यावर ऊर्वशीच्या विरह दुःखानें राजाने मग राण्यकार्यात लागला. ऊर्वशीने आपलें मन हरण करून नेत्राची गोष्ट त्याने आपला विदूषक मित्र

चांगोवा
१८

माणवक यास सांगितली व ही गोष्ट कोणास सांगूं नये असें वजावून सांगितलें.

पुरुरवाची पट्टराणी कालिकादेवी हिला राजा बुद्धी असल्याचें कळलें. तो नेहमीं अन्यमनस्क राही. तिनें आपली दासी निपुणिका हिला बोलावून माणवकाकडून राजाच्या दुःखाचें कारण चतुराईनें काढून घेऊन येण्यास सांगितलें.

निपुणिका फार चतुर दासी होती. ती माणवक एकांततात बसला असतां त्याच्या-कडे गेली व म्हणाली—“राणीनें पाठविलें आहे मला आपणांकडे !” माणवकानें तिला विचारलें—“महाराणी सरकारांची काय आज्ञा आहे ?”

“मी किती दुःखी आहे, हें माहीत असून तूं असा थंड का ? महाराजांचा काय आज्ञा आहे हें तूं सांगितलें नाहीस तर मी माण वेईन. राणी सरकारांनीं तुला सांगायला सांगितलें आहे.” निपुणिका म्हणाली.

“महाराजांनीं राणीसरकारांविरुद्ध अन्धा-बाधें वर्तन केलें आहे कीं काय ?” विचारलें.

निपुणिकानें चतुराईनें विचारलें—“वाहून मोठा अन्याय तो काय असणार ? महाराजांनीं राणी सरकारांशीं प्रेमालाप करीत असतां रहस्य ओळखून राणीला जाऊन सांगितलें.

त्याचें नांव न घेतां लुकून एका परक्या झीचें नांव घेतलें !”

माणवकाला वाटलें स्वतः महाराजांचीच रहस्य स्फोट केलेला दिसतो आहे. राणी सरकारांची मर्जी संवादना करतां वेईक वसा विचार करून तो म्हणाला—“महाराजांच्या तोंडून ऊर्वशीचें नांव विघालें होतें का ? त्यांनीं तिला पाहिलें तेव्हां पासून त्यांना प्रेमोन्माद चढला आहे.” खुळसटपणानें त्यानें सर्वच सांगून टाकलें. अशा प्रकारें निपुणिकानें चतुराईनें राजाच्या मनोतील राणी सरकारांशीं प्रेमालाप करीत असतां रहस्य ओळखून राणीला जाऊन सांगितलें.

चांदोवा

कमी होणार नाही.” पुरुरवा म्हणाला.
“महाराज, आपण जसे दुःखी आहां तशीच उर्वशी देखील दुःखी असेल का? ज्यो, तिला गरज असेल तर ती नाही का येथार तुमच्याकडे? विदूषक म्हणाला.

दोघे उद्यानांत जाऊन बसले. नवत वस्तूचें राज्य चहूंकडे पसरलें होतें. त्यामुळे राजाचें दुःख कमी होण्याऐवजी जास्तच वाढलें. त्यानें माणवकास तें दुःख कमी करण्यास कांहींतरी उपाय करावयास भागितलें. कांहीं वेळ विचार करून विदूषक म्हणाला—“महाराज! मला वाटतें तुम्ही शोषा, म्हणजे उर्वशी संपनांत येईल व तुमचें सर्व दुःख नाहीसें होईल. नाहीतर उर्वशीचें चित्र काढून तें पहात बसा !”

“या दुःखांत शोष का येणार! तिचें चित्र काढूं लागलों तर बोलण्यांतून अर्थचा पूर येईल व पुढें या झोळ्यांना सर्व जग पारलें होईल !” महाराज म्हणाले.

“मला तिसरा उपाय सुचत नाही !” माणवक म्हणाला.

इतक्यांत स्वतः उर्वशी आपल्या सली- बरोबर तेथें आली व झाडी आड उभी राहून गंमत पहात उभी राहली, पुरुरवा व माणवक

यांचें संभाषण तिनें ऐकलें. महाराज तिच्या चिरतदुःखानें दुःखी आहेत हें ऐकून तिला अपार आनंद झाला. तिनें एका दलप्यावर दोन कविता लिहिल्या आणि तो राजाच्या समोर टाकला.

माणवकानें तो दलपा पाहून उचलून राजाकडे दिला. राजानें त्यावर लिहिलेल्या कविता वाचल्या. त्या उर्वशीनें लिहिलेल्या आहेत हे दलप्यावर तर राजाच्या आनंदाचा पारावार उरला नाही. त्यानें तो दलपा माणवकास देऊन सुरक्षित ठेवण्यास सांगितलें. त्याच वेळीं उर्वशी व चित्रलेखा राजा- समोर येऊन उभ्या राहिल्या. पुरुरवा उर्वशीला भेटून दैर्घ्यमान विसरून गेला. पण त्याचा परस्परशीं प्रेमाचाप चाल असतां मध्येच इंद्रलोकांतून उर्वशीकडे निरोप आला कीं भरत मुनींनीं लक्ष्मी स्वयंवर नांवाचें नाटक रचलें असून त्यांत लक्ष्मीची भूमिका करण्यासाठीं उर्वशीनें हजर रहावें. नाटकाचा प्रयोग पाहण्यास स्वतः इंद्र येणार होता. नाईलाजानें उर्वशीला इंद्रलोकीं जावें लागलें.

इकडे माणवकानें तो दलपा हलगर्जीपणानें कोठें तरी ठेवला. निपुणिकेकडून महाराज उद्यानांत माणवकाबरोबर बिहारकरीत आहेत

हैं येकून राणी तेथें गेली व झुडपाआड उभी राहून दोघांचें संभाषण ऐकूं लागली.

त्याच वेळीं तो दलपा वाच्याबरोबर उडत नेमका राणीच्या समोर येऊन पडला. त्यावर लिहिलेली कविता वाचून राणीच्या तळ- पायाची आग मस्तकाक गेली. “महाराज हाच दलपा शोषीत होते वाटतें? ध्यावें हें प्रेयसीचें पत्र !” असें फणकानानें म्हणत ती तोंड फिरवून उभी राहली.

राजा लजित होऊन तिची कृपा मागूं लागला. पण राणी सगारामानें तेथून निघून गेली. परंतु अंतपुरांत गेल्यावर राणीला

“हीक! आतां पुढें झणाझणाकडे बें बें पडेल तें येऊन मला सांगत जा !” राणीनें निपुणिकाक सांगितलें.

राजानें माणवकाक बोलवून म्हटलें— “आतां हा वियोग असंख्य वाटें लागला आहे. हें दुःख कमी व्हायला कांहीं उपाय सांग.”

“घोटभर जेवण महाराज ! म्हणजे सर्व दुःख एका क्षणांत पळून जाईल !” माणवक आपल्या स्वभावाप्रमाणें थडेंत म्हणाला.

“तू आहेस खादाड ! म्हणून पकावा- शिवाय दुला दुसरें कांहीं सुचत नाही. पण मला उर्वशी भेट झाल्याशिवाय माझे दुःख

राज्याच्या की त्यांनी तिला शाय दिला—
“देव लोकांत राहण्याची तुझी कायकी
नाही. आ मर्ये लोकांत रास कर’
दिव्यज्ञान तुला सर्व काळ शारलें होईल।”
विचारी लोकेनें मान खाहीं कळत उभी
राहली. काय घेलणार व काय काणार ?
पण इंद्राला क्या आली. तो म्हणाला
“पुस्तकाचे आंगण्यावर मी भक्षण आहे
त्याची फेड आमच्या हातून होणें शक्य
नाहीं. तरी तूं पुरुरवाकडे जाऊन रहा.
त्याला एक पुत्र देऊन तूं परत ये।”

अशा तऱ्हेनें भरत मुनींचा क्षाप
कर्तवीच्या बंधावरच पडला. तो आपल्या
सखीबरोबर पुरुरवाकडे गेली व लघूत
पुरुरवा व माधवक यांचे संभाषण ऐकूं
हागली. परंतु राणीला येत असलेली पाहून
त्या दोघींचे संभाषण अचानक बंद झाले.
पुरुरवा वरकरणी येम दाखवीत राणी
जवळ बोलला पण राणीला का ते कळणार
नाहीं. ती म्हणाली—“महाराजांचे मन
कोणार जरी नसलें असलें तरी त्यांनीं आ
दाप्तीला निघत नये.”

राजा म्हणाला “तुझ्याश्रयाय माझे
कोणारहि येम नाहीं. खरे सांगते.” त्यांत

राजानें राणीला फार आग्रहकळत काहीं वेळ
आंगण्यास सांगितलें तेव्हां ऊर्वशीला फारच
वाईट वाटलें. नंतर पुजेची वेळ शाकी
आहे असें सांगून राणी राजाचा निराप
चेकन निघून गेली, राणी निघून गेल्यावर
ऊर्वशीच्या विरह वेदननें राजा पुन्हां
दुःखी झाला. तें पाहून ऊर्वशीच्या जिवांत
जीव आला, तिनें समोर येऊन राजाला
पणाम केला

माधवक निघून गेला व ऊर्वशीच्या सखी
बाजूला झाल्या. राजा पुरुरवा व ऊर्वशी
शिवाय तिथें कोणी नव्हतें. दोघे दृष्ट्या
सोप्यांत आनंदानें हिंडूं पिरू लागलीं.
काही दिवसांनीं ऊर्वशीला दिवस गेले व
यथावेळी ती प्रसूत झाली. तिला एक
मुलगा झाला. मुलाला राजानें पाहिलें तर
तिला स्वर्गांत परत जावें लागेल असा विचार
कळत तिनें विवस गेल्याची व मुलगा
झाल्याची शोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली.
आपल्या मुलाला ती स्वयंवर स्पर्दीच्या आश्र-
मांत घेऊन गेली. तिथें सत्यवती नांवाच्या
तपस्विनीच्या हावीं मुलास देऊन ती प्रति
ज्ञानपुरा परत आली. तो मुलीच्या आश्रमांतच
वाढत होता.

पुढें काहीं दिवसांनीं राजा आपल्या सर्व
राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिकेणीभागांमांत स्नाना
साठीं निघाला ऊर्वशी बलाभूषणें घालीत
होती. त्याबळीं एक दासी एक मणी
एका समकांत ठेवून तिच्या हावयांत
बालण्यासाठीं घेत होती. त्याला मांसाचा
एक तुकडा समजून एक बार तो मणी
उचळत घेऊन गेली ही शोष्ट पुरुरवाला
कळली, बार वर उडून गेली होती. राजानें
शिकार्यांना बोलावून आज्ञा केली की त्या
बारीचा काळजाग करा आणि तो मणी
घेऊन या।”

राजाने राणीला फाग आग्रह करून काही वेळ आनंदीयास सांगितले तेव्हा उर्वशीला फारच वाईट वाटले. नंतर पुजेची वेळ झाली आहे असे सांगून राणी राजाचा विरोध घेऊन निवून गेली. राणी निवून गेल्यावर उर्वशीच्या विरह वेदनेने राजा पुन्हा दुःखी झाला. ते पाहून उर्वशीच्या जिवांत जीव आला, तिने समोर येऊन राजाला प्रणाम केला.

माणवक निवून गेला व उर्वशीच्या सखी बाजूला झाल्या राजा पुरुरवा व उर्वशी खिचाय तेथे कोणी नव्हते. दोघे दया स्तोत्रात आनंदाने दिवू पळू लागले. काही दिवसांनी उर्वशीला दिवस गेले व यथावेळी ती प्रसूत झाली. तिला एक मुलगा झाला मुलाला राजाने पाहिले तर तिला स्वर्गात परत जावे लागेल असा विचार करून तिने दिवस गेल्याची व मुलगा झाल्याची गोष्ट राजाजवळून लपवून ठेवली आपल्या मुलाला ती च्यवन ऋषींच्या आश्रमांत घेऊन गेली, तेथे सत्यवती नावाच्या तपस्विनीच्या हाती मुलास देऊन ती प्रति श्राद्धपुरी परत आली तो मुलीच्या आश्रमातच वाढत होता.

पुढे काही दिवसांनी राजा आपल्या सर्व राण्यांना बरोबर घेऊन त्रिवेणीसंगमात स्नानासाठी निघाला उर्वशी व त्याभूषणे घाळीत होती. त्यावेळी एक दासी एक मणी एका तबकात ठेवून तिच्या हाक्यात घालण्यासाठी येत होती. त्याला मांसाचा एक तुकडा समजून एक चार तो मणी उचलून घेऊन गेली ही गोष्ट पुरुरवाला कळली. चार दूर उडून गेली होती. राजाने शिकवणांना बोळावून आशा केली की त्या बातीचा पाठलाग करा आणि तो मणी घेऊन या."

ती चार उडत उडत सरळ च्यवन ऋषींच्या आश्रमाकडे गेली, उर्वशीच्या मुलाने बाण मारून त्याला खाली पाडले च्यवन ऋषींना ही गोष्ट कळली "आने आश्रमांतले नियम मोडण्यास तुरुवात केली आहे. आतां त्याला ह्याच्या आश्रमाकडे पाठवून दे!" च्यवन ऋषींनी सत्यवतीला सांगितले.

पुरुरवाने पाठविलेल्या शिकाऱ्याला नेलेल्या चारीच्या चौकीत मणि सांपडला. पुरुरवाने चारीच्या पोटांत झिरलेला बाण पाहिला तेव्हा त्याला त्यावर "हा उर्वशी व पुरुरवाच्या मुलाचा आहे!" असे लिहिलेले दिसले.

इतक्यांत सत्यवती त्या मुलाला घेऊन राजाकडे आली. जसा इंद्राला जयंत आहे तसाच आपल्याला एक मुलगा आहे हे कळल्यावर पुरुरवाला परमानंद झाला, वण आनंदाने राहू लागला.

उर्वशीला आनंद होण्या एवजी अपार दुःख झाले. हे त्याचे कारण राजाच्या काय कळणार? ती दुःखाने म्हणाली "हा आपला मुलगा आहे, हे महाराजांना कळले आहे. आता मला इंद्राच्या आज्ञेप्रमाणे इंद्राला परत जावे लागणार."

"तसे असेक तर मी याचा राज्याभिषेक करून देऊन वानप्रस्थाश्रम ग्रहण करीन" राजा म्हणाला.

इंद्राला ही गोष्ट कळली राजाच्या मदतीची त्याला गरज होती. म्हणून त्याने नारदां करवी राजाकडे विरोध पाठविला की उर्वशी तुझ्याकडेच राहील.

ते ऐकून पुरुरवा व उर्वशी दोघांस आनंद झाला. राजाने आपल्या मुलाचा राज्याभिषेक करून तिला आणि उर्वशीबरोबर आनंदाने राहू लागला.

वररुचि

वेतसम नामक गांवी देवस्वामी आणि फरमफ नावाचे दोन भाऊ रहात असत. त्यांचा अनुक्रमे व्याडी व इंद्रदत्त नांवाची मुले होती. व्याडीचे वडील बारल्यास त्याचा भाऊ फरमफ याचा संसाराचा कंटाळा आला व तो संन्यास घेऊन निघून गेला. दोघांच्या बायका पति विरहाने परलोकी गेल्या. व्याडी व इंद्रदत्त पोरके झाले.

दोघांनी विचार केला की गुरुगृही जाऊन विद्याभ्यास करावा. चांगला गुरु मिळावा म्हणून त्यांनी कुंभारस्वामीची मनोभावे प्रार्थना केली. कुंभारस्वामीने प्रसन्न होऊन स्वप्नानुदृष्टांत गेला व म्हणाला -

“तू पाटलीपुत्राला जा! तेथे नंद राजा राज्य करतो. पाटलीपुत्राला वर्ष नांवाचा एक विद्वान ब्राह्मण राहतो. त्याच्याकडे जाऊन तुम्ही विद्याभ्यास करा.”

स्वाप्नमार्गे व्याडी व इंद्रदत्त पाटलीपुत्राला गेले. चवकळी करतो त्यांना कळले की पाटलीपुत्रांत वर्ष नांवाचा एक मूर्ख ब्राह्मण आहे. त्या नांवाच्या कोणी विद्वान ब्राह्मण नाही. तरी दोघे त्या मूर्ख ब्राह्मणाकडे गेले. ते वर्ष नांवाच्या ब्राह्मणाचेच घर होते. घरांतली गरीबी त्यांना चांगली दिसून आली. तरी ते पुढे झाले व त्या ब्राह्मणाच्या बायकोला नतमकार करून शेप्याने कारण मागितले. ती म्हणाली “माझे अजमान पूर्वी पूर्वसप्तशतके जात पण कुंभारस्वामीच्या कुपेने त्यांना सर्व विद्या अवगत करून घेतल्या आहेत. एकदां सांगून ग्रहण करीत त्यालाच आपला शिष्य करून शेप्याची प्रतिष्ठा आहे.” दोघांनी वर्षच्या बायकोला १०० कराड सुंदरा लागूक वशिष्ठा म्हणून दिल्या व एक पाठी हुशार शिष्य सुटवून

माणव्यासाठी निवाले. ते कौशांबी बगरी येऊन पोचले.

कौशांबीला सोमदत्त नांवाचा एक ब्राह्मण रहात असे. त्याच्या बायकोचे नांव वसुदत्ता असे होते. त्यांना वररुचि नांवाचा एकुलता एक मुलगा होता. वररुचीच्या लहानपणीच सोमदत्त स्वर्गशासी झाला. त्याच्या विद्याभ्यासाचा भार त्याच्या आईवर येऊन पडला. त्रैवयोग असा की व्याडी व इंद्रदत्त वसुदत्तेच्या घरीच उतरायला आले.

त्या वेळीं बायें राजण्याचा भास झाला. वसुदत्ता म्हणाली “पहो, तुझ्या वडिलांचा मित्र नंद तुला करीत आहे, वाटते.”

वररुचि तिच्या म्हणाला—“तर मग आई, मी जाऊं का तिकडे? मी ते तूला पाहून येईन व माझे म्हणून तुला नाचून दाखवीन.”

ते ऐकून व्याडी व इंद्रदत्त नव्हित झाले. त्यांनी विचारले फक्त एकदां ऐकून तसे कसे येईल? तेव्हा वररुचीची आई म्हणाली “माझा मुलगा एक पाठी आहे एकदां जे एकतो ते कधी तो विसरत नाही.”

व्याडी व इंद्रदत्त दोघांचा त्यावर विश्वास बसेना. त्यांनी त्याची परीक्षा घेण्यासाठी एका पुस्तकांतून काहीतरी वाचले, वररुचीने

ते सर्व ऐकले व बसेच्या तसे म्हणून बाळविले. नंतर वररुचि दोघांनी व्याडी व इंद्रदत्त दोघांना बोलावून घेऊन गेल्या तेथे नृत्य चालू होते. त्याने करी आल्याबरा मागे म्हणून नृत्य करून दाखविले.

व्याडी व इंद्रदत्त दोघांनी वसुदत्तेला येण्याचे कारण सांगितले व म्हणाले—“आई! तुम्ही आपल्या या होतकरू व हुशार मुलाला जर आमच्या बरोबर पाठविलेत तर हा गुरु वर्ष यांच्याकडे सर्व विद्याभ्यास करील व आमहालाहि विद्या शिकवील. वसुदत्तेने ही वाकून आलेली संधी न दबडतां मुलाला

त्यांच्याबरोबर पाठवून दिले. म्हणाली
“तुमचाच भाऊ आहे देव तुम्हा सर्वांना
सुखी द्या.”

तिचे पाटलीपुत्रास गेले व गुरु वर्ष थांना
जाऊन नमस्कार करून सर्व विद्या शिक-
विण्यास वितति केली. बरुचीची कुशाग्र
बुद्धि पाहून त्याला आपला शिष्य करून
घेण्यास सर्वते मान्य केले. बरुचि वेदांच्या
कथा गुरुच्या मुस्ती पक्कांच ऐकून पुन्हा
म्हणून दासवी गुरु व त्यानंतर बरुचि
दोघांनी म्हटल्यावर व्याडीला पाठ होई व
त्याने म्हटल्यावर इतरांचा पण पाठ होई.

अशा तऱ्हेने तिघांचा यव स्य स मुक्त झाला
ज्या वर्षे दास्यगळा लोक मूर्ख समजत होते
त्याचे शिष्य असे कुशाग्र विद्यालेखे पाहून
सर्व पाटलीपुत्र नगर चकित झाले. कर्णेनी
कोर्ते साच्या झडगांव पसरली त्याचा धाकटा
भाऊ उपवर्ष साहून सर्व वर्षचा आदर करून
आगले. स्वतः महाराज नेहाने त्याचा सकार
करून त्याला वसिष्ठ नावून दिले.

विद्याभ्यास संपूर्ण झाल्या तरी गुरुला
सोहून गेले नाहीत राजधानीत इद्रोस्तव मुक्त
झाला. तिघे शिष्य उत्कव फ्यायला निघाले.
सोपुरुषाची मोठी गर्वी होनी विद्याभ्यास

रवीन त्यांना रतीसारखी सुदूर एक तरुणी
दिसली. तिच्याबरोबर तिच्या यल्ली होत्या.
बरुचि व त्या तरुणीची दृष्टादृष्ट झाली
व परस्परांनी मनोतुल्या मनात परस्परांना बघले.
नेतर बरुचीला कळले की ती तरुणी गुरुचे
पुत्रा ज्ञानगी याची उपतोष नावाची कन्या
आहे. उपजोशना देखील यल्लोबहून बरुचि
बहिलाच्या भावाचा शत्रु अभयाने कळले.
त्या दिवशी रात्री बरुचीला होप आली
मार्गी उजाडतांच तो उपवर्षेच्या परा-
समारील आडव्याच्या शाहा माली केडव
उभा राहिला.

त्याला पाहून उपकोशने अपकथा सल्लाका
पाठविले. बरुचीने निरोप पाठविला की
बहिलाच्या अनुमती दिवाव दोघांचे लग्न शक्य
आही.” सवीने ज्ञान उपकोशाका व तिच्या
आईका छे निरोप मागितला, आईने उप
कोशाच्या बहिलाजकट मुलाच्या लग्नाची गोष्ट
काहून बरुचि व उपकोश दोघांनी परस्परांच
करले असल्याचे सांगितले. उपवर्षने संमति
विल्यावर लग्नाचा मुहूर्त ठरका व्याडी
कीशानीला जाऊन समुद्रतटाक येऊन आला.
बरुचि व उपकोश दोघांचा विवाह झाल्यावर
बरुचि पाटलीपुत्रांतव राहू लागला.

वर्षाच्या शिष्य परंपरेंत पाणिनी नांवाचा एक शिष्य होता. तो थोडा नंदमुढीचा आहे असे वर्षाच्या पत्नीला वाटले म्हणून तिने त्याला उकट पाचली परत पाठविले. पाणिनीने हिमालय पर्वतावर जाऊन तप केले व शेवटाला प्रसन्न करून घेऊन आले. वर्षाच्या वर्षाच्या संपादन केले. त्याने परत आल्यावर वर्षाचा सर्वोत्तम शिष्य वरुचि याला शास्त्रार्थ करण्यास आवाहन केले. आठ दिवस शास्त्रार्थ चालू होता. त्यात वरुचि हारला. त्यानंतर एवढ्या व्याकरण छंद झाले व पाणिनीचे सुरु झाले.

वरुचि स्वस्थ बसला नाही. त्याने देसील हिमालयात जाऊन तप केले आणि शेवटाला प्रसन्न करून घेऊन आणखी एक व्याकरण मिळविले. त्याने ते व्याकरण आपल्या गुरुभोरे येऊन म्हणून दाखविले.

व्याडी व इंद्रदाने विद्याभ्यास संपल्यावर गुरुदक्षिणा देऊन घरी परतण्याचे ठरविले त्यांनी गुरुदक्षिणा किती द्यावयाची असे गुरुला विचारले. वर्षाने एक कोटी वराह द्यावा मागितल्या दावांनी वरुचीकडे जाऊन इतकी मोठी गुरुदक्षिणा कोटून आणायची असा प्रश्न केला. इतके धन नंदमहाराजा-शिवाय कोणाकडे मिळणार ? चालू त्यांच्याकडे जाऊन मागू या.

तिचे नंद शकटाचा नंदमहाराजांना भेटण्यासाठी गेले तेव्हा नंदमहाराजा काही क्षणांपूर्वीच वारल्याची शोकवार्ता आना मिळाली.

इंद्रदानाचा योगविद्या येत होती तो आपल्या मित्राला म्हणाला - "एक उपाय आहे. मी राजाच्या भुतदेहात प्रवेश करतो. व्याडी माझ्या प्राणहीन देहाचे रक्षण करीत येथे राहील. ते येऊन नंद महाराजांकडे धन बाग, मीच त्याच्या शरीरात राहीन व एक

दंडन, जापल काम भोगल्यावर मा नंद महाराजांचे शरीर सोडून स्वतःच्या शरीरात प्रवेश करीन."

वेत ठरला इंद्रदाने वेशीजवळच्या एका जुन्या पडक्या देवळात आपला देह ठेवला आणि नंद महाराजांच्या भुत देहान प्रवेश केला व्याडी इंद्रदानाच्या शरीराचे रक्षण करण्यासाठी देवळात बागे राहिला.

सुत राजा जिवंत झालेला पाहून प्रवेशा अथवा आमंत्र झाला राजाभोतीत पुनर्जन्माचा उत्सव साजरा करण्यात आला. वरुचीने महाराजांकडे जाऊन त्यांना आशीर्वाद दिला व एक कोटी वराह मुद्रा मागितल्या. नंद आपला भव्ती शकटाला बोलावून आज्ञा केली की या ब्राह्मण तरुणास एक कोटी वराह मुद्रा द्यावा

शकटाला खुश होता. त्याला आश्चर्य वाटत होते की भूत राजा जिवंत कसा झाला. राजा जिवंत झाला काय, कोणी येऊन एक कोटी वराह मुद्रा मागते काय आणि राजा द्यायला कसळ होतो काय ? सर्वच विचित्र दिसते आहे. कोणी योगविद्या जाणणाऱ्याने महाराजांच्या भुत देहात प्रवेश तर केला नसेल ? त्या योग्याचे शरीर जवळपासच कोडे मारून नेली.

तरी असले पाहिजे. त्याने आज्ञा केली - "राजभोतीत कोडे भूत शरीर दिसल्यास ताबडतोब ते जाऊन द्याव्यात याचे पडक्या देवळात सिंघासना एक वन दिसले. व्याडीने त्यांना अडवले. पण सिंघासना त्याला बाजूला सारून इंद्रदानाचे शरीर बाळून द्यावले.

त्याच वेळी इकडे नंद शकटाकडून विचारीत होता की वा ब्राह्मणाकडून एक कोटी खर्च मुद्रा द्यायची की नाही ?

शकटाने काही तरी कारण सांगून वेळ मारून नेली.

चांदोबा

इतक्यांत व्याही पळ्यात आला आणि म्हणाला - "महाराज! आपल्या राज्यांत सैनिकांचा अस्वभाव इतका वाढला आहे की योग सभाधीत झोपलेल्या एका ब्राह्मणाचे शरीर त्यांनी जाकून टाकले आहे. नंदाच्या शरिरांत वसणाऱ्या इंद्राच्या कळले की त्याचे शरीर शिपायांनी जाकून टाकले आहे."

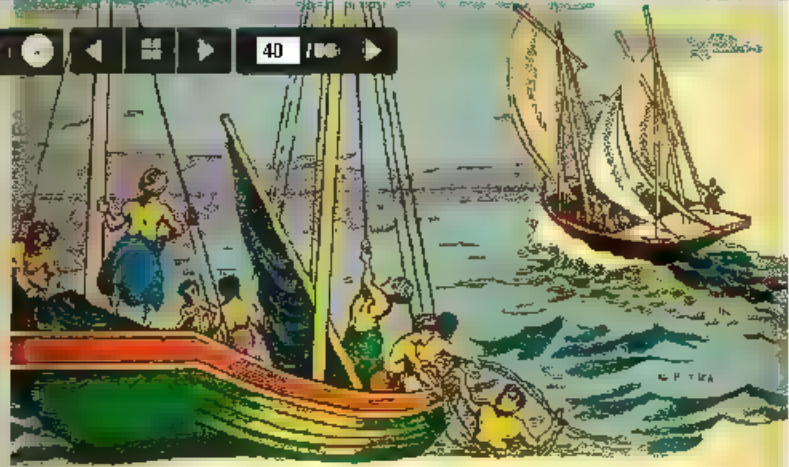
नंतर त्याने व्याहीला एकांततः बोलावून पुढे काय करावयाचे या विषयी सहा विचारला. तो म्हणाला "आतां जे काही झाले ते झाले. आतां बदलणे अवश्य, पण या शकटाकं बर कडक नजर ठेवणे जरूरी आहे. तो तुम्हा नाश करून घोरच्या नंद राजाचा मुलगा चंद्रगुप्त याला गादीवर बसवील. म्हणून तू बरुचीला आपला भेरी करून घे!"

नंदाच्या शरिरांत वासकरणाच्या इंद्राच्या बरुचीला आपला भेरी नेमला, पण स्वतः

होऊ लागला. आपण उगाच या राजाच्या शरिरांत प्रवेश केला असे त्याला वाटू लागले. त्यानंतर तो स्वतः भोगविळासांत इतका रमला की इकडेकडे त्याचा बरुचीवाचा विश्वास पण उडाला. त्याने बरुचीचा बंध करणाचा वाट घातला. ही मोष्ट बरुचीला कळली तेव्हा तो शकटाच्या घरी जाऊन लपून बसला.

राजधानीत अफवा उडाली की राजाने बरुचीचा बंध केला आहे. ते ऐकून उपकोसने अस्मिनेश केला. मनुवता पुत्रशोक करीत परलोकी गेली. त्यानंतर चाणक्य नावाचा एक कडक स्वभावाचा ब्राह्मण नंद राजावर इतका कुळ हाळा की त्याने सात दिवसांत नंद राजाचा बंध करविला आणि त्याच्या गादीवर चंद्रगुप्ताला बसविला.

बरुचीला जगाचा व संसाराचा वीट आला. दो रानांत जाऊन तप करू लागला.

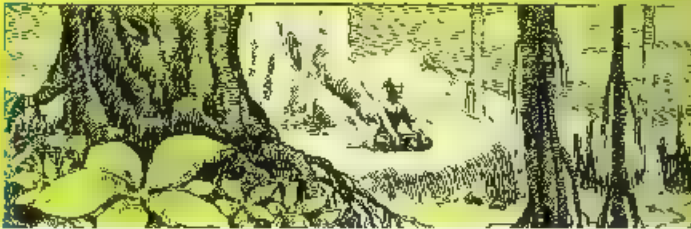

[९]

माकंभीलो १३ व्या शतकाच्या शेवटच्या दशकांत आपल्या भारतांत आला होता तो या देशात काही दिवस राहिला होता त्याने या देशांत जे काही पाहिले त्याचे वृत्त आपल्या प्रवास वर्णनांत लिहून ठेवले आहे. ते वृत्त सांगत या अंकाकरोव माकंभीलोचे प्रवासवृत्त संपवीत जाही.

सिंहल देशापासून ६० मैल समुद्रांत प्रवास केल्यानंतर मानार जेल लागतो या देशात पांच स्वदेश गळे आहेत मादरा व सिंहल द्वीपाच्या मध्यभागी जी सासुरपुनी आहे तीत मोती मिळतात अर्गांत उत्तमोत्तम

म्हणून प्रसिद्ध असलेली मोती याच सासुरपुनीतून काढण्यांत आली आहेत. येथील समुद्र विशेष खोल नाही. कोही व्यापारी भिडून एकेक नाव घेऊन येथे येतात. एमिल महिषा पुरा व मे महिषा अर्धा मोती काढण्याचे काम करतात. समुद्रांत जुडी मारून मोती काढणारे मजूर मजुरीवर काम करतात. हे मजूर शिपा काढून व्यापाऱ्यांना देतात. या शिपांत छान मोती मोती असतात. दोत्यांच्या शिपा नंगल्या मोठ पाण्यांत टाकल्या की अनेक मांस पाण्यावर तरंगू लागते व मोती तळाला राहून जातात. अशा तऱ्हेने व्यापारी असंख्य मोती जमा

सासुरपुनीच्या मादरापासून मादरी

उपरण्यांची किंमत फार असते. एका उपरण्याने एकेक शहर विकत घेतो येईल इतकी त्यांची किंमत असते. राजासेखिवाय एक ख देखील सज्जा बाहेर जात नाही.

या देशांत घोडे अरबस्तानातून आणलेले मिळतात घोड्यांसाठी या देशातील लोक लक्षावधि रुपये खर्च करतात. या देशांत एक विचित्र रीत आहे. नवरा मेळ्यावर वायको नवव्याबरोबर सती जाते. नव्या बरोबर सती जाणाऱ्या खीचा या देशात फार आदर आहे या देशांत लोक जैवताना उजव्या हाताचाच उपयोग करतात. राणी विताना नाई तोडाला लावीत नाहीत.

कोणी कर्ज घेऊन कर्ज वेळेवर परत केले नाही तर त्याच्या चारी बाजूला कर्ज देणारा एक रेष ओढतो व कर्ज कोणारा कर्जफेड करीपर्यंत त्या रेषेच्या बाहेर जात नाही. स्वतः राजा देखील या नियमाचे पाळन करतो मी स्वतः एकदा एक विचित्र दृश्य पाहिले.

राजाने एका अरबी व्यापाऱ्याचे कर्ज फेडले नाही. राजा घोड्यावरून जात असतां व्यापाऱ्याने त्याच्या चारी बाजूला एक रेष ओढली. राजाने नोकसकरवी पैसे मागवून कर्ज फेडले व नंतर पलीकडे गेला.

या देशात एकुल पाहून लोक सर्व कामे करताना विशेष कलम प्रचालनाला सुद्धा पाहूनच निघतात घराबाहेर निघतांना कोणी शिबला ख पुढे जात नाहीत. दुसऱ्या शिकेचा आवाज कानी पडला तर मात्र जायला हरकत नाही तसेच राहुकाल पाहून कामे करतात. राहुकालांत कोणतेही काम परीत नाहीत. हा राहुकाल दररोज निरनिराळ्या वेळी पडतो घरातल्या घालीचा आवाज ऐकून लोक स्थान व वेळेनुसार निरनिराळे अर्थ लावतात.

मार्कोपोलो इ.स. १२७० साली मोटवडी तांबाच्या बंदरांत उतरला त्यावेळीं आंध्र देशांत पतकतीय राजघराण्यांतल्या रुद्रमदेवीचे राज्य होते तिच्याचिषयी मार्कोपोलो म्हणतो

”या देशातील राणी शानी व विदुषी आहे पनि बारल्याला ५० वर्षे झाली तरी तिनें दुसरे लग्न केले नाही. झिनें चाळीस वर्षे पतीच्या मागे राज्य केले. हिच्या राज्यांत धर्म व न्याय उत्तम आहे. प्रजेचे आपल्या राणीवर मातेसारखें प्रेम आहे. राजा व प्रजा यांचे परस्परप्रीति हनकें प्रेम इतरत्र दुमीळ आहे.

या देशांत हिरे मिळतात. डोंगरावर पाऊत पडू लागला कीं नद्या व ओढोळ

काष्ठे लागतात पाण्याच्या ओघांत दगाडा- नरोबर हिरे पण नहात येतात. अगांत पत्त येथेच हिरे मिळतात उत्तमोत्तम हिरे राजे महाराजे व सरदार लोक विकत घेतात. कारण सामान्य गरीब लोक हिरे विकत घेऊंच शकत नाहीत.

अगांत सर्वोत्तम अशा चाली या देशांतच तयार होतात या चाली राण्या मोठ्या हौसेनें विकत घेतात. या देशांत प्रसू धन मुचलक आहे या देशांत जितकी मोठी मेंढरे आहेत, तितकी मोठी हतर कोणत्याहि देशांत मी पाहिलीं नाहीत

या देशात लाख मांसाचे एक राज्य आहे. तेथील वैद्य व्यापारात फार हुशार आहेत. जगात कांच्या इतके विश्वसनीय व्यापारी ही पाहिले नाहीत. विदेशातून व्यापारी व्यापारासाठी जाते की हे त्यांच्या काडून माल घेतात व त्यांचा माल विकून राजा किंमत लांबा देतात. विदेशी व्यापाराचा या देशातील व्यापाराचे निष्पन्न नाहीत असोत की असोत फक्त या देशातील व्यापारी त्यांच्याची कुठेहीही करीत नाहीत जी राजा किंमत असे तीस वेत विदेशी व्यापारी जांबदाने जे काही देत ते आजार काडून स्वाध्यायकून वेत. हे वैद्य मांस खात नाहीत. दारू पीत नाहीत. हिंसा करीत नाहीत हिंसा केली हे एक राम मानले जाते. हे वैद्य नीळ देशातून अत्यंतच मोठी

व्यापून आपल्या राजाच्या विकलात. जगा किंमतीचा त्यांनी मोठी विकत घेतले जाते ती किंमत हांगलत व राजा ठीक दुप्पट किंमत देतो.

भारत देशात सर्व लोक पान खातात. कुलीन लोकांना खावी निशान संख्य असत. पाचामोखर हे जुना, कापूर बघेर मस्तूचे मेकळ करतात

भारतातले अगदी टोकाचे राज्य मेष मळान जाते. येथे कुलकाताची कमी अधिक आहे. येथे भातपोतीवरांचा गाढाची मोठी देखील होते

मगध व त्याच्या समतला बंध देत मुलकांतल सर्वोत्तम मगध आहे. येथील अत्यंतच व वैभवसाठी नगरांचे रचन केली जाण्या सक्तीच्या मागेर आहे. (तूर्ण)

असिधारा व्रत

विक्रमांकने आपल्या दड सोडला नाही जी सात्यकचक पुढी वेला जाणि येत काडून खावावर घेतले जाणि स्वतावाकले जाऊ कायना, तेव्हा त्या वेलांत कसलेका वेलाळ पोके जायना-“राडा! मला कळत नाही, तुझ्या डोण्यांत कोणते लूट शिरले आहे मलाची हे येत त्यांचाच उक्कल नेण्यांत तु कोणते करील साकळ करीत आहेस कोण जाणे. काय फने पाकळ करणाऱ्यांचा तुला कधी कधी पड्यापार करावा लागतो. सवात गुमराका नाही का मलाचाच करीत कदाचें कळजे. ऐक ती बोह.” त्याचें मोठ सात्यकका तुलाच कळी

‘महातुना नवीन्या फाडी अरण्यांच एक लहानसे राज्य होते. तेथील राजाच्या फारी सगळ्यासार नवाचा एक राज्य सखाव दोन्ही करीत जसे. त्याचा विकारीचा नाव होता.

देवनागरी लिपी

सनत्कुमार ज्या रानांत शिकारीस जात असे त्या रानांत दाग जावीच्या लोकांची बस्ती होती. ही बस्ती बसुवर्मा नावाच्या एका जहागीरदाराच्या जहागिरीत होती. बसुवर्मा व सनत्कुमार यांची शिकारीच्या वेळी नेहमी भेट होई. हळूहळू त्यांची छान मैत्री जमली.

एकदा सनत्कुमार शिकारीसाठी गेला असता एका नागा बस्तीत येऊन पोचला. सनत्कुमारला एक नागाकडून मैत्री करायला येऊन गेली असता रानांत दिसली तिची वेश्या रानटी असली तरी तिचे रूप

लाक्षण्य पाहून सनत्कुमार चकित झाला. "हे रानटी फूल देखील किती सुंदर आहे," तो धोव्यावरून उतरला व ती झाडा खाली फुले ओवीत बसली होती तेथे येऊन उभा राहिला. तिने त्याच्याकडे निर्भीडपणे डोके वर करून पाहिले. दोघांची दृष्टादृष्ट झाली. ही काही बोळखी नाही.

परंतु सनत्कुमाराने तिला प्रेमळ जावा- जात तिचे नांव विचारले. तिने एकच सन्दात उत्तर दिले: "नागिणी."

थोड्या वेळाने दोघांचे पुष्कळ मोकळे पणाने बोलणे झाले. तिने नागलोकांना राज्याचे अधिकारी कसा वास्त देतात याचे वर्णन करून सांगितले.

सनत्कुमारला ते सर्व ऐकून जाश्चर्य वाटले. तो म्हणाला—"तू बाई माणूस बनून बसने लहान दिसतेस. या सर्व गोष्टींची काळजी थोरा मोठ्यांनी करायची असते." नागिणीने त्याचे काही उत्तर दिले नाही.

आता नागिणीला भेटण्यासाठीच सनत्कुमार त्या रानास पुन्हा पुन्हा येऊ लागला. शिकारीपेक्षा नागिणीशी गप्पा मागण्यात त्याला जास्त मजा वाटू लागली.

एके दिवशी नागिणीने सनत्कुमारास सहज विचारले "आमचा राजा म्हणे, आमची सर्व शेते आमच्या हातांतून हिसकावून घेणार आहे आणि आम्हांला या रानातून बाहेर हाकलून देणार आहे?"

"पण तुला या गोष्टीच्या उठाटेवी कणाला? ही कोणोत्तवाची काय आहेत." सनत्कुमार म्हणाला.

"आमचे वाढवडील याच रानांत रहात आले त्यांनी राने कापून शेती करायला सुरुवात केली. गाई गुरे पाळली. पण राजाळा हे आमचे सुरु पहावत माहीस दिसते. त्याने आम्हांला एक विडकी देली आहे. त्यांनी आमच्या मेहनतीने शेताची मशागत करून ही बस्ती बसविली. पित्यान् पित्या येथे आम्ही रहात आलो. आता येथून आम्ही का निघून जावे?" नागिणीत आवेशान येऊन उत्तर दिले.

ही नागा पोर गावठळ मसून पुष्कळ पोस्त दिसने आहे मनांतल्या मनांत तिचे कौतुक करीत त्याने तिचा हात बरका आणि म्हणाला "नागिणी, तुझ्या...!"

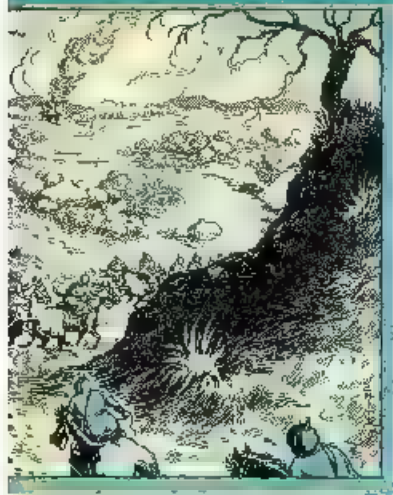
ता जास्त बोलू शकला नाही नागिणीच ती. एका झटक्यात तिने हात सोडवून

वेतला आणि निघून गेली. सनत्कुमारला वाटले की या क्षति परसंभालू नसला रागा आला असावा. पुन्हा कि येक दिवस त्या रानात जाऊन त्याचे मन धुजेना.

पुढे काही दिवस त्याला राज्याच्या कामांमुळे तो नागा बस्तीकडे फिरकू शकला नाही. छुमारे तीन महिने लोटल्यावर त्याला दरबाराची आज्ञा झाली की बसुवर्माच्या मदतीला जावे.

नागा लोकांनी बस्ती सोडून जाणे नाकारल्यामुळे बसुवर्माला त्याच्या प्रियदत्त शस्त्र लक्ष्म्याशिवाय दुसरा उपाय ठरला.

झोंपडीं व डकडन झोंपडींज आम लावून विली. या जंगलपेठेतील वसुवर्मणि चार सहा अधिकारी ठार झाले सुदैवाने दोघे फितुरा नागा वेळीच झोंपडींतून निघून पळून गेले.

सनत्कुमार त्यांच्या रक्षणासाठी सैन्य घेऊन आला. त्यावेळी नागाबन्दीत फक्त बायका व मुले होती. सर्व पुरुष पळून गेले होते. परंतु, दोघां फितुरा नागा लोकांच्या मदतीने त्याने पळून गेलेल्या नागा लोकांना घेरले. त्यांना नागा लोकांना संशोधून घेतले- "तुम्ही बऱ्या बोलाने आपल्या बायका मुलांना घेऊन निघून जायला तयार आहा की तुम्हाला धोके मारून काढण्यावर जाणार आहां."

"आमच्या वाढवडिलांनी काबाडकष्ट करून ह्या शेतांची यश्यात केली. आम्ही आपल्या बायका पोरना घेऊन कोठे जायचें जिवान जीव असे पर्यंत आम्ही येथून हलणार नाही."

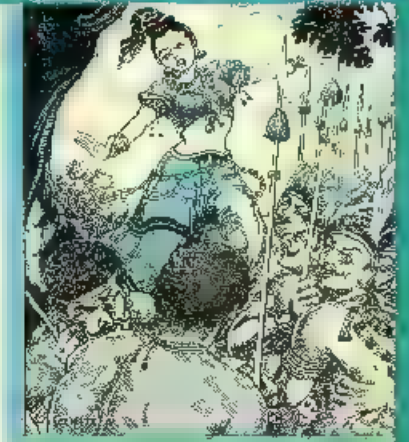
"ठीक आहे मग तुमच्या घेतावर दोळतच आम्हाला घुटे बाबे लागणार आहे." असे सांगून सनत्कुमारने आपल्या सैनिकांना हद्दा करण्यास हुकूम दिला. लष्करी शिष्टाण मिळालेल्या सैनिकांसमोर

गनटी न. १ लोक कितीवेळ टिकाव घेऊन राहणार? त्यांची पीछे हाट हाक लागली. कांही लोक पळून जाऊ लागले.

हत्तमांत एक श्री शाडानरून उडी घाडून पळून जाणाऱ्या नागा लोकांस म्हणाली "पुरुषांसारखे पुरुष आणि पळून काय जाता? बांगड्या भरा हातांत म्हणजे आम्ही बायका मालावरडी घेऊन येऊ. तुमच्या वाढवडिलांनी स्वतःचे रक्त अटवून आणि अंगाचा बाम गाळून ही शेते तुम्हाला दिली. याच शेतावर तुमचा हा देह बुध्दी पोसलांत आणि आज प्राणप्रधाने आपल्या या मातेला सोडून जायला तुम्हाला लाज नाही वाटत?"

तिची ती आरोळी ऐकून नागा लोक मार्गे फिरले सनत्कुमारने त्या तरुणीस ओळखले. ती त्याची येकसी नागिणी होती. नागा सैन्याचे नायकत्व ती करीत होती व वसुवर्मणाच्या सैन्याचे सनत्कुमार करीत होता ज्या प्रसंगाची त्याने स्मृतांत देखील कल्पना केली नव्हती तीच रक्त म्हणून समोर उभा होता.

नागा सैन्याने सनत्कुमाराच्या सैन्याचा पहला मारा परतवला थोडा वेळ वाटले की सनत्कुमाराची पीछेहाट होणार नागिणीने

देखी हातांत माला घेऊन सनत्कुमाराच्या अनेक सैनिकांना जमिनीवर लाठविले सनत्कुमार तिच्या शौर्याचे कौतुक करीत कांहीं वेळ जागच्या जागी स्तब्ध उभा राहिला. परंतु त्याला सत्रीय घनाचे पारून करावयाचे होते. नागिणी जांपरत मुद्र करीत आहे तांपर्यंत नागा लोकांना यश करून देणे अशक्य आहे हे ओळखून त्याने एक सीर नागिणीला मारला. तो ठीक तिच्या छातीला लागला व ती मूर्छित होऊन जमिनीवर पडली तिचा पडलेला पाहून नागा लोकांचा वीर सुटला व ते पळून गेले.

नाही त्यांच्या मदतीस जाण्यासाठी सनत्कुमाराची नेमणूक झाली वसुवर्मणि आपले सर्व सैन्य त्याच्या हाताखाली नागा-बन्दी काबीज करण्यासाठी पाठविले.

सनत्कुमारला हे एक असिधार नव वाटले. वसुवर्मणाच्या सैन्याचा सेनापति म्हणून त्याला आपल्या कर्तव्याचे पालन करणं बाग होते तिच्या त्याचे नागिणीवर श्रेय होते. घर्म व भंस दोन्ही विसावून नेणे सापे काम नव्हते

नागा जतीत दोघे झूला फितुरा झाले होते नागा लोकांनी त्या दोघांना एका

समस्कुमार दुःख वेग आवळू शकला नाही. श्री घोंबत गेला आणि आपल्या प्रेमाकडे लोके त्याने आपल्या मांडीवर घेतले तिने फक्त एकदाच त्याच्याकडे लोळे उघडून पाहिले आणि प्राण सोडला. मनस्कुमाराला आपली चूक कळली. आपण स्वाधुचि सोडून एका अत्याचारी सरदाराच्या दतीने झडलो व खात क्षत्रियधर्माचे पालन करीत आहो असे मानले. अविचाराने आपण आपल्या हाताने आपल्या निरपराध हून प्रेयसीचा वध केला

वेताळाने येथवर गोष्ट सांगून विचारले—
“राजा! मला आश्चर्य वाचते, आपल्या प्रेयसीला ओळखून देखील त्याने तिचा असा वध कां करावा? धर्मपालनाच्या नावा-
खाली त्याने प्रेमाचा असा अपमान कां केला?”
दप्तर माहीत असून तू दिले नाहीस तर त्याचा परिणाम तुला माहीतच आहे

विक्रमार्क म्हणाला—“प्रत्येक माणसाचा धर्म तो ज्या समाजात राहतो त्या समाजाच्या नियमाप्रमाणे निर्णय होतो. मनस्कुमाराला त्या समाजधर्माचे पालन करावे लागले. त्या धर्माचे पालन करीत असतां स्वतः त्याची प्रेमिका आळशी आली तरी तो धर्मव्युत्त झाला नाही खात त्याचा शोषणाच दिसतो. त्याने आपल्या प्रेमाकडे वध केला वण त्याचे त्याला दुःख वाटले. तिला वैशुद्ध स्थितीत सोडून तो निवून गेला असता तर त्याचे प्रेम लोटे होते असे मी म्हटले असते. वण त्याने हस्तगतपणे आपल्या प्रेयसीचे लोके आपल्या मांडीवर ठेवून घेतले. अशा तऱ्हेने प्रेम व धर्म कोन्हीचा निभाव करण्यासाठी तो झटला.”

राजाचे मौन श्रंग छायारवरोबर देताळ प्रेमासह माहीसा झाला आणि आळाच्या फांदीला जाऊन रुढं झाला. (कविः)

आळशी अजगर

[मागील अंकायकत पुढे चालू]

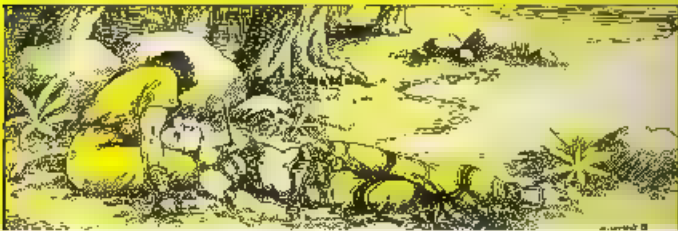
सूची नगरात आळशी अजगराला अट्टल चोर म्हणून प्रसिद्धी मिळाली. नगराचा नायक बांग याने त्याला बोलावून विचारले “तू पगडेत चोर आहेस तर!”

तो म्हणाला “मी चोर नाही, मी कधी चोरी केली नाही. मग घटार्हत चोर कसा होईन. मला कित्येक कळा अवगत आहेत त्याचे प्रदर्शन करून मी लोकांचे मनोरंजन करतो. आपली आज्ञा असेल तर मी आपली कला आपणांस दाखवू शकेन”

ते ऐकून बांग खूप झाला. त्याला चोर म्हणून पकडण्याच्या भानगडीत पडण्यापेक्षा त्याचीच मदत ध्यावी म्हणजे कोणताही त्रास होणार नाही. तो आळशी अजगराला म्हणाला “तू चोरी करण्यात पटार्हत आहेस हे मला चांगले माहीत आहे मी तुला शिक्षा

करीत नाही. उलट तुझ्या कौशल्याने कौतुक करतो. हा पोपट आहे ना! आज रात्री तो चोरून घेऊन जा आणि उद्यां सकाळी पुन्हा मला आणून दे” आळशी अजगराने लवून मुजग करून निवून गेला.

बांगने पोपटाच्या पिंजऱ्याजवळ दोघां सशस्त्र पाहारेकऱ्यांना पाहण्यावर नेमले आणि बजावून सांगितले “रात्रभर जर का तुम्ही येथून हलकोव तर उद्यां दोघांची चामडी होळचीन.” दोघां पाहारे कऱ्यांनी रात्र जागून काढली पहाटे आळशी अजगर चांगल्या खोलीच्या छपराला भोक पाडून खात शिरला. तेथे त्याला चांगले कपडे दिसले. ते चटकन अंगात बाळून दिवा लावून तो पुढे आला. दिव्याचा उजेड तांडावर पडणार नाही अशा तऱ्हेने उभा राहून

चांगच्या आवाजात त्याने आवाज केली
“जगातून कागलें आहे, आतां शाह्याची
गरज नाही बां घरी.” इकडे पाहिले-
कप्यांनीं पाठ फिरविली आणि अजगरानें
पिंजरा लाविला.

पाहणेकरी रात्रभर जागून दमून गेले होते.
आज्ञा कारणाने चांग आहे कीं कोणी दुसरा
हें देखील त्यांना कळलें नाहीं “घरी जा !”
अशी आज्ञा होतात ते निघून गेले.

उजाल्यावर चांग पोपटाच्या पिंजऱ्या-
काडे आला. पण पिंजरा नाहींसा झालेला
पाहून त्याने त्यांना बोलावून आणायला

नोकराळा पाठविलें, आल्यावर विचारलें
“पहारा सोडून कोठें गेलां होतां ?”

ते म्हणाले “हुजूर आपणच तर “घरी
जा !” म्हणून आज्ञा केलीत ! आणि पोपट
उमलून नेलात.”

“कोणी मी उमलून नेला कीं माझे भूत ?
काय सुद्धीवर आहां का दाऊ, दिसून जाणां
आहात !” चांगनें दाडावून विचारलें.

त्यानें सारे घर हुडकून दाहिलें पण
पोपटाचा पिंजरा दिसला नाहीं. छपराळा
पडलेलें भोक मात्र दिसलें व त्याचे कपडे
पण नाहींसे झालेले दिसले थोड्या वेळानें
आळशी अजगरानें स्वतः येऊन पोपटाचा
पिंजरा परत केला चांगनें त्याच्या कौश-
ल्याची मुक्त कंठानें प्रशंसा करून त्याला
पुष्कळ वक्षीस दिलें.

* * *

एकदां एक जुगारी एक हजार गेले चांदी
जुगारीत जिंकून घरी चालला होता. बाटेंत
त्याला आळशी अजगर भेटला त्याला तो
म्हणाला “आज मी ही चांदी उशाखाली
ढेवून झोपलों तूं ती चोरी करून नेलीस
तर मी मेजवानी देईन, चोरी करूं शकला
नाहींस तर नू बिली पाहिजेस !”

आळशी अजगराने पत्र केल्या केल्या.

जुगार्यानें घरी जाऊन बायकोला सांगितलें
कीं मी पुष्कळ चांदी जिंकून घेऊन आलों
आहे निजताना त्यानें आळशी अजगराशीं
लायलेल्या पैजेची गोष्ट देखील बायकोला
सांगितली. दोघानी रात्रभर झोपायचें नाही
असे परस्पराना बजावून सांगितलें. त्याचे
बोळणें बाहेर उभा राहून आळशी अजगर
ऐकत होता

दोघें जागत राहिले तर चोरी करणें
अशक्य म्हणून त्यानें एक उपाय केला. तो
सैपाक घरांत गेला आणि त्यानें कांहीं
तरी चांदून खात असल्यासारखा आवाज
घाडला.

आवाज ऐकून बायको उठली. म्हणाली -
“मांजर शिरले आहे वाटनें सैपाक घरांत ?
कोबडीचें मांस ठेवले आहे जात ?” असें
म्हणत ती पळतच सैपाक घरांत गेली.

इकडे आळशी अजगर सैपाक घातून
बाहेर पळून गेला आणि विहिरीत एक
मोठा दगड टाकला त्याबरोबर मोठा
आवाज झाला.

जुगार्याला वाटलें मांजराला मारायला
म्हणून बायको बाहेर गेली आणि बटुनेक

विहिरीत पडली. म्हणून तो बाहेर गेला.
नेवळ्यांत आळशी अजगरानें उशीखालची
चांदी लांबविली.

मांजाला मांजरी शिवली देखील नाही वा
गोष्टीची खात्री करून जाश्चर्य करीत बायको
परत शोषावच्या खोलीत आली. जुगारी
सुद्धा विहिरीत कोणी पडलें नाहीं याची
खात्री करून घेऊन परत आला. पण राहतात
तर उशी सफळेळी व उशीखालची चांदी
नाहींशी झालेली

डोक्यांत तोंड घालून दोघे जागत असता
आळशी अजगरानें दोघांच्या हातावर घुरी

दिली दांवे आळशी अजगराच्या कौशल्याची प्रशंसा करीत झोपले.

दुसऱ्या दिवशी उजाडताच आळशी अजगराने बांदी आणून दिली व दक्त दिल्या प्रमाणे मेजवानी घायला सांगितले. मेजवानी ठरली एका खानावळीतून पंच-पकाऱ्यांची जेवणे मागविण्यांत आली. जेवणे घेऊन रायजी श्राववारी आळशी अजगराने स्वतःचरच घेतली. स्वतः खानावळवाला जेवणे घेऊन बरीचर व्याला. सर्व जेवायला बसली. जेवतांना रात्रीच्या समवेी आठवून सर्व हंसत होती खानावळवाल्याने हसण्याचे

कारण घेऊन म्हटले—“आळशी अजगरा! तुझ्या चोरी करण्याच्या कौशल्याच्या बी अनेक मोठी ऐकल्या आहेत पण त्यापैकी एकीवर हि शाखा विकास बसत नाही. टेबलावर ही दाखवी घुरई तुला दिसते आहे. रात्रीच्या रात्री तू ही नाहीशी केलीस तर मी तुला मेजवानी देईन” आळशी अजगराने स्वतः कळून घुमते “ठीक आहे!” म्हटले. “पण दरवाजे व खिडक्यांना हात लावत कामा नये पक्ष ही घुरई नाहीशी झाली पाहिजे. घाहवीं तुझे कौशल्य!” खानावळ वाला म्हणाला

“ठीक आहे! ठीक आहे!” म्हणजे आळशी अजगर निघून गेला

त्या दिवशी खानावळवाल्याने सर्व दरवाजे व खिडक्या पडू नये करून टाकल्या. आळशी अजगराच्या आंत घायला एकाहि घाट नाही या गोष्टीची खात्री करून घेऊन त्याने बांकावर विवा लावून ठेवला व पहारा देत जगन शेजारी बसला रात्री घारा वाजेपर्यंत खुद खुद झाले नाही. आळशी अजगर आतां काय येतो? आत घायला मार्ग असेल तर ना? असा विचार करीत बांकावरच तो थोडा काळका झाला. बसवून त्याने तेथून पाय काढला

पुन्हा मिनिटांत खान झोप लायली व ती बांका लागला आळशी अजगर संधीची वाट पडत बाहेर उभा होता. घोरण्याचा आवाज ऐकू आल्यावर त्याने सैपाकवारांतल्या मोरीजवळचे मोकळी जरा माठे केले आणि आंत शिरला थोल्याच्या फुलासारखेच एका जातीचे फूल करीवर घेऊन तो गेला होता. ते फूल खाना-वळवाल्याच्या नाकाजवळ नेऊन त्याला ते हुंगवले आणि खानावळवाला बेथुद्ध झाल्या वर अल्हाद सुई उचलून घेऊन निघून गेला. मोरीजवळच्या विटा पुन्हा जघाच्या तळा करीत बांकावरच तो थोडा काळका झाला. बसवून त्याने तेथून पाय काढला

खानाचलवाला उठला तेव्हा दिवा छान जळून होता. खोलीत छान उजेड पण होता. परंदु सुरई मात्र त्याला दिसली नाही. दरवाजे व सिडन्या आंमून बंद होत्या तरी सुरई नाहीशी कशी झाली हे त्याला कळेना. आळशी अजगराला जादू मंत्र देखीक माहिती असारा. दुसऱ्या दिवशी आळशी अजगराने सुरई आणून तिची तेव्हा वचन दिव्याममाणे खानाचलवालयाने त्याला मेजवानी किळी

* * *

एका गावी एक न्यायाधीश रहात असे. तो फार श्रीमंत होता. सर्व पैसा त्याने

लबाडी व लुचेविरीने मिळविला होता आळशी अजगराच्या मित्रमंडळींनी त्याला वेळून सांगितले की शाने लबाडीने पैसे मिळविले आहेत तर लबाडीनेच याला लबाडले देखीक पाहिजे आळशी अजगराने ती जबाबदारी स्वतःवर घेतली.

एके दिवशी रात्री तो त्या गावात गेला आणि न्यायाधिकाऱ्या कोठडीत शिरला. एका क्हानशा पिंपात त्याने दोनशे तोळे सोने काढून घेतले. त्याने चोरी केली आहे हे कळाले म्हणून त्याने भिंतीवर पिंपाचे चित्र काढून ठेवले. नंतर पिंप वेळून तो पसार झाला

दोन तीन दिवसांनी न्यायाधीश आपल्या कोठडीत ब्राऊन पाहला तो भिंतीवर त्याला एक पिंपाचे चित्र दिसले. हे काय गोड-वेगळ आहे, त्याने विचार केला. जरा लक्षपूर्वक पाहिले तर एक पिंप नाहीसे झालेले. आपली थोड्या वेळाने दोनशे सुवर्ण मुद्रा नाहीशा झालेल्या त्याला दिसल्या. आळशी अजगराशिवाय दुसऱ्या कोणाचे हे काम नाही असे त्याने अनुमान लावले

त्याने कोतवालाकडे बोलावणे पाठविले आणि म्हणाला "आळशी अजगराला धरून

वेळून ये आणि माझ्यासमोर हजर कर !" कोतवाल म्हणाला—"हुजूर त्याच्या वाटेला न माण्यातच शहाणपण आहे त्याला पकडणे एकतर कठीण व एकडले तर आपल्यालाच त्रास चोसावा लागेल."

"ते काही नाही. म झी आज्ञा आहे. त्याला पकडून घेऊन ये. नाहीतर तुलाच शिक्षा करीन. हुजूर सर्व कोतवाल शिपाई चोरांना सापीक झालेले दिसता." न्यायाधिकाऱ्याने दुरळावून सांगितले.

विचार कोतवाल तरी काय करणार दोघा तिघां शिपायांना बरोबर घेऊन तो सूची नगराच्या पश्चिम हाराजवळ गेला. आळशी अजगर तेथेच त्याला भेटला. कोतवालाने न्यायाधिकाऱ्याने दिलेली धमकी त्याला सांगितली. आळशी अजगर म्हणाला—"सोने माझ्याकडे नाही. तुम्ह्या बरासपोरच्या अंगणात मी ते पुरून ठेवले आहे रात्री तू खुलाळ घरी जाऊन बघी. मी न्यायाधिकाऱ्याच्या समाचाराला जातो मला पकडण्याचा विचार त्याने सोडला नाही तर मी नावाचा 'आळशी अजगर' नाही."

त्या दिवशी आळशी अजगर पुन्हा न्यायाधिकाऱ्या घरी गेला त्याला दोन

बायका होत्या. एक बायको एकटी ओपली होती. आळशी अजगराने तिच्या कैसरीची एक बट कातरून काढून घेतली. ती बट न्यायाधिकाऱ्याच्या सुत्रा ठेवण्याच्या घेटीत नेऊन ठेवली आणि पुन्हा पिंपाचे चित्र भिंतीवर काढून निघून गेला.

न्यायाधिकाऱ्या बायको सकाळी उठून पहाने तो तिची एक बट कातरलेली आर-जान तांड कसे बिडू दिसत होते. ती जोगने ओरडली. न्यायाधीश धांवतच आला, काय भानगड आहे पहायला. बायकोचे ते रूप पाहून तो ओरडला—"पाहातां, हे कोणाचे

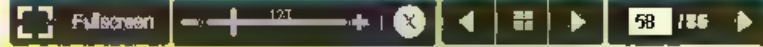

काम आहे तें. गुलाबाची चामडी लोळविली नाही तर मी त्याचावीश नाही." असे म्हणत तो एक हुकूम काढण्यासाठी आपल्या दसराच्या पेटीजवळ गेला. त्याने सही खाली आपली मुद्रा बावण्यासाठी पेटी उबडली. पेटीला कुटूप लावलेले होते. निघान धा पेटीला तरी चोराचा हात लागलेला दिसत नाही असा विचार करीत त्याने आपली मुद्रा काढली. पण तिच्या खात्री केसांची पट पाहून तो थक झाला. रपाच्या दोटात थप्स वाऱे ज्याने ही बट कापली आहे तो मळासुद्धा सहज कापू शकला असता, ज्याने

पेटी उपहून ही बट मुद्दे खाली ठेवली आहे तो मुद्रा देखील उचलून घेऊ शकला असता अशा भाषणाशी बरे कसे शहाणपणाचे होणार नाही. त्याने कोतवालाला बोलावून सांगितले की आळशी अजगराला बाण्याची गरज नाही. कातवालाने विचार केला की आळशी अजगराला धडले नाही हे बरे केले. कारण त्याने सांगितल्याप्रमाणे खरोखरच कोतवालाला घरच्या आगपात सोने पुरविलेले मिळाले.

* * *

दुसऱ्या एका गावीं असाच एक अत्याचारी काजी रहात असे. त्याने पुष्कळ आख्या-
नार केले होते म्हणून चवकशीसाठी दुसऱ्या एका अधिकाऱ्याला पाठविण्यात आले होते.
"व काजीने आळशी अजगराकडे निरोप पाठवून त्याला पुष्कळ बक्षीस देऊन या संकटातून काहीतरी मार्ग काढण्यास विनंति केली, तो म्हणाला "त्या अधिकाऱ्याची मुद्रा बर चोरी करून घेऊन गेलास तर त्याची नोकरीच जाईल व माझी तुटका हाईल. ती तुला निराळे बक्षीस पण देईन."
'ठीक आहे, हुजूर! मी ती मुद्रा ज्या जाणून देतो!'" आळशी अजगर म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी सकाळी आळशी अजगराने मुद्रा आपून दिली व काजीने वचन दिल्याप्रमाणे त्याला बक्षीस दिले. आळशी अजगराने त्याला विचारले "ही मुद्रा येऊन तुम्ही काय करणार?"

तो म्हणाला—"मी स्वतः जवळ जवळ टेवीच ती मांड्याजवळ असेपर्यंत माझ्या विरुद्ध त्याला काही करतो येणार नाही."

आळशी अजगर म्हणाला—"माझा सला पेकून धा. तो अधिकारी फार हुशार आहे. त्याच्याकडे ही मुद्रा पाठवून द्या आणि सांगून पाठवा की एका चोराने ती लांबविली

होनी. आपल्या शिष्यांनी त्याला पकडून त्याच्याकडून ती काढून घेतली, पण चोर निसटून पळून गेला."

"धा रे धा! त्याच्या हातान ही मुद्रा पहली तर तो मला सोडील काटले होय तुला. मुदेची काळजी तुला कशाची? तू चालू लाग." काजी म्हणाला.

आळशी अजगर कांढा बोसव्या शिष्या निवून गेला. आपली मुद्रा चोरीला गेल्याची गोष्ट त्या अधिकाऱ्याला कळल्यावर त्याच्या काजीचाच संशय आला. झालेच ही पळविली असणार असे त्याने अनुमान लावले.

त्याने तसेच बरी नसल्याचें सोंप केलें व नवकशीचें काम सहकूब केलें.

काजी मनांतल्या मनांत हंसून म्हणाला - "मला फळतो हा आजार! बच्चू आतां माझ्या मुठींत आहे. कोठें जातो पाहिलों. इतका मोठा अधिकारी आजारी पडल्यावर त्याला आपण भेटायला गेलों नाहीं तर आरोप येईल असा विचार करून काजी अधिकाऱ्याला भेटायला गेला.

त्या अधिकाऱ्याने त्याला बराच वेळ गप्पा मारीत बसवून घेतलें. त्याला खूप तारुण्यायला गेली. इतक्यांत नोकर ओरडत आले - "मालक, सैपाकघरांत आग लागली आहे."

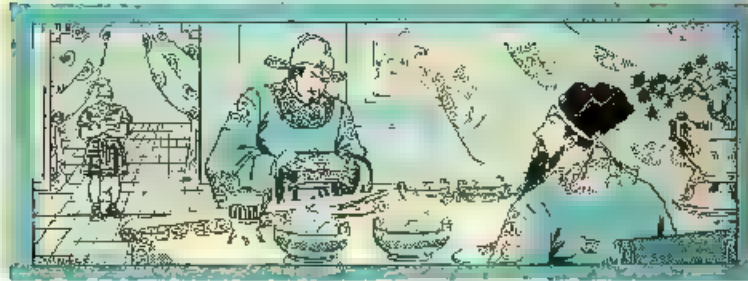
त्या अधिकाऱ्याने मुद्रा ठेवण्याची पेटी त्या काजीला देत म्हटलें - "काहीं दिवस ही पेटी आपणांकडे सभाकूप ठेवा आणि आग विझवायला कोणाला तरी पाठवून या."

काजी ती पेटी घेऊन आपल्या घरी गेला. त्याच्या नोकरांनी येऊन आग विझविली. नंतर अधिकाऱ्याने काजीकडे निरोप पाठविला की माझी पेटी पाठवून घाली, म्हणजे सबकशीचें काम सुरू करता येईल.

काजीला रेंच पडला. आतां रिकामी पेटी पाठविली तर आपणच मुद्रा चोरून नेतल्याचा आरोप आपल्यावर लागेल. म्हणून त्याने पेटींत मुद्रा ठेवून पेटी पाठवून दिली.

नवकशीचें काम पुरें करून तो अधिकारी राजधानीला परत गेला. त्याने आपल्या अहवालांत काजीवरचे सर्व अपराध सावीत झाल्याचें लिहिलें होतें. त्या बरोबर मुद्रा कशी चोरीला गेली व कशी चाखत परत आली हे देखील लिहिलें होतें.

काजीला कठोर कारावासाची शिक्षा झाली. जाळखी भजनराजा सदा त्याने मानला असता तर तो पार सुटला असता.

पुस्तके पाहण्यासाठी विशेष व्यवस्था करण्यांत आली. एक खोला बाचण्यासाठी मला एका खोला पाहून तुमच्या जीकापर्यंत मातलें कामे

एकदां मी म्हणण्याकडून राधाच्या डोक्यांतल्या एक किरा मागून घेतला. त्या एका किर्याचा एक मोठा कंपन तयार झाला. त्या कंपनाची जशी कंपल्या-च्या राधाच्यापेक्षा होती

राणीच्या केसांनी मी एक खुर्चीच विणून घेतली मी राणीचा आकार काढीत आहे. म्हणून राणीच्या केसांनी विणण्याच्या खुर्चीवर मी बसलों काहीं

मला विधाने छाप पावतात तेव्हा, घडें लागून मी साहज कसल राधाचा विधाने बाजविले दोन बाजूंच्या फाळारा कंधारांचे चमकते बाजूने विधानेच्या पळोविले राधाच्या बाजूनेत एकदोन तिकडे पाहिले वरून ते संघटित येऊन सरला व राधा राणीला आखवें दाटे.

एकदा राजा वसुधराजी वन ओबतापायी म्हणून गेला. मग वखोस/एका खोडीबद्दल फिरत जाऊन मागील आवाज बरोबर वेळेत निघाली.

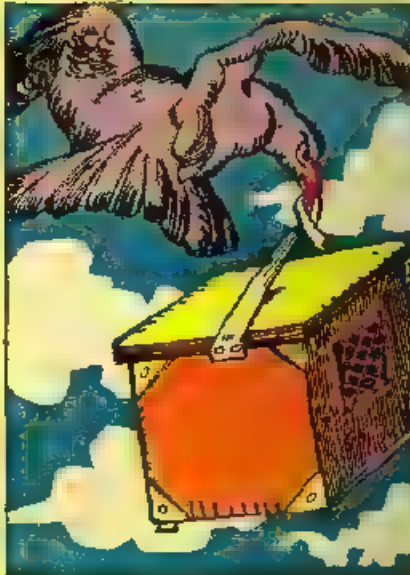
मागील पेटी आकबाज पुढील बर उदरत होतो एकाएकी ती वसुधराजी जाऊन पडली. पुर्वार्थ ला युद्धाली नाही. पाण्यावर तारुण्य आचली

मी विचार केला, याच वेळी इतरांना शोधून जात गरीब करावयाचे! मी आपला बघत नसताना त्याच वेळ

मागील पेटी एका खडकावर ठेवून मागील आवाज बरोबर पहायला गेली.

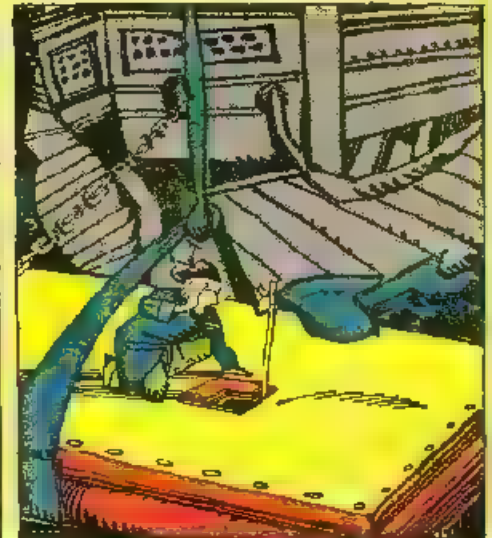
परंतु आपणक एक मोठे बाजूक आवाजावरून मला वाटते व ही ही म्हणजे मागील पेटी इतक्या काळी त्याचली. मागील तर बघत/मुडीच उडून गेली.

पुढील वेळ झाला, पण ती काही आली नाही, मी आपला पेटीत बघ, पिल्ल्यांत पडलेल्या देवदासाच्या आवाजा जात फिरत होतो

पेटीतून तो खेळा बघत आला मी बघत राहलो. इतक्यात मागील पेटी कोणीतरी सोडीत असल्याचा आवाज बघत दहाला,

आपल्या वेसांतल्या बघत/मुडीच उडून एक पेटी व तीवर खेळा पाहून मला बघ काढले, त्याच काळी, कोणीतरी मला ही विद्या दिली बघावी.

मी आगट्या शवाळीं वर्जन केळें. मज कोणाचो विधासच नसेना. मात्तूय मीळ्यावर शेंदरी मीं रमोन्ना वाचो एषळीं अंगठी व करवागिसरकां कमनां वगैरे मल्ल वाखविल्या तेन्हां त्यांना खरें कटलें. तोंस्येन त्यांना बाटव हातें कीं मी मुखेली थापा मारीत जाईं.

बाईच्या होळ्यांना पर्वताकार लोक पाहण्याची संवय झाली असल्यानी आपल्याच चेशांतील लोक मज्या तेलीपुटेच निबाधी वाटू लागले.

संवयी प्रमाणें मी फात सोड्यानें बोलत असें म्हणून माझे मित्र बंडळी पेलील कागावर इतलें म्हणत, "हळू बोल नाय."

असो, देवाच्या वृतेनें मी हलक्य स्वदेखीं पोंचलों आहें. बावकसुजानां मेळलावर मज्या किती जायत हाका मी त्यांना बघून दिलें कीं आपली देवाच्या बाहेर कधीं पावल टाकणार नाहीं. (संस्था)

म्हातान्याची बायको

फार पूर्वी तुर्कस्तानांत एक श्रीमंत गृहस्थ रहात असे. त्याला एकुलता एक मुलगा होता. मुलाचें वय लमावोव्य झाल्यावर आईवडिलांनीं पुष्कळ स्थळें पाहिलीं. पण मनाजोगांत एक देखील स्थळ मिळारूं नाहीं.

त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या बरापासून शेव्हा अंतरावर एका गरीब लाकूडतोळ्याचें घर होतें. आपल्या गरीब कुटुंबाच्या पोटापाण्यासाठीं लाकूडें फोडणें हा एकच जबा त्याला माहीत होना. त्याला एक सुंदर मुलगी होती तिचें वय देखील लमावोव्य झालें होतें.

एकदां त्या गरीबाच्या घरी त्या श्रीमंत गृहस्थाची बायको गेली असतां तिची नजर त्या सुंदर मुलीवर पडली व तिनें तिला सूच करून वेण्याचें जागल्या मनाचीं ठरविलें ती लाकूडतोळ्याच्या बायकोला म्हणाली -

"मी आपल्या मुलाकरितां कित्येक मुली

पाहिल्या, पण तुझ्या मुलीसारखी मुलगी मज्या कोठें आढळली नाहीं. तूं कबुली दिलीस तर तुझ्या मुलीला सूच करून घेईन."

तें ऐकून लाकूडतोळ्याच्या बायकोचा स्वतःच्या काबाबराच निश्चाम नसेना. ती एवढेंच म्हणाली - "अज्ञाची मेहेरबानी असेल तलेंच सधें होतें." त्या श्रीमंत बाईनें आपल्या बोटांतील अंगठी काढून मुलीच्या बोटांत धातली व म्हणाली - "हो संबंध ठरला!" ती घरीं गेली आणि आपल्या मुलाला घडलेली हकीगत सांगून म्हणाली -

"आजदीं तुझ्या जोगी मुलगी आहे वच!" लाकूडतोळ्या मुण्याकाळीं घरीं आला तेन्हां त्याच्या बायकोनें मुलीचें लक्ष त्या श्रीमंत गृहस्थाच्या मुलीचीं ठरव्याची मोड सांगितली लाकूडतोळ्या तें ऐकून म्हणाला -

"सर्व त्या अज्ञाची मेहेरबानी आहे."

श्री का. गो. वैजपांडे

पण देवाला तो संबंध पसंत नव्हता की काय खोज जाणें, कम मोडलें. शेजार-पाजारच्या बायकोची त्या श्रीमंत बाईची श्टा केली—“कोठें तुम्ही आणि कोठें तो काकूड-तोव्या ! पायाची बहाण पायांतच राहालेली बरी ! तुमते पुंदर तोंड पाहून तू भाळलीस, कुळ मोत्र कांहीं पाहायला इवें की नाही. हा संबंध जन्माचा आहे.”

तें ऐकून श्रीमंत बाईने विचार केला, थोडी बाई केली मी. त्यांत काय, जाऊन सांगावें, आम्हाला नाही पसंत हा संबंध. असा विचार करून ती काकूडतोव्याच्या

घरी गेली आणि त्याच्या मुलीच्या हातांतली बांगडी काढून घेऊन आली. कम मोडलें.

संध्याकाळी काकूडतोव्या घरी आला तेव्हां त्याच्या बायकोचा व मुलीचा चेहरा उतरलेला पाहून त्यानें कारण विचारलें. घडलेली गोष्ट ऐकून तो म्हणाला—“अन्नाची जशी मर्जी असतें तसेंच घडतें. उद्यां मी मुलीला घेऊन मशिदीसमोर उभा राहतो. मशिदीतून जो सर्वांत आधीं बाहेर येईल त्याच्याशीं मुलीचें लग्न लावून देतो.”

सकाळीं उठल्यावर काकूडतोव्यानें बायकोला, मुलीला वरा नीटनेटके कपडे घासून बरोबर पाठवायला सांगितलें. दोघे मशिदीच्या बाहेर दूरवाक्यांत उभे राहिले. थोड्या वेळानें फाटके कपडे घासून एक म्हातारा मनुष्य बाहेर आला. काकूडतोव्यानें त्याला आडपूरक नमस्कार केला व म्हणाला—“बाही मुलगी लक्षाची आहे. तिचें एक जुळलेलें लग्न मोडलें. तुम्ही तिचा हात परेलांत तर पोर तरेल.”

म्हातारा म्हणाला—“बाळ, मला घरदार कांहीं नाही. चार पैसे मिळविण्याची माझ्या अंगांत शक्ति उरली नाही आणि जुड्या मुलीशीं लग्न करून घेऊन तिच्या पोटा-पाण्याची जबाबदारी कशास घेऊ ?”

काकूडतोव्या म्हणाला—“आम्ही तरी श्रीमंत आहो म्हापूज तुमच्याकडे आलीं वसे वाटतें का तुम्हांला ? आम्हांला सुखां उपाशी झोपायची संभव झाली आहे.”

“ठीक, पहा बुवा !” असें म्हणत म्हातारा त्या काकूडतोव्याच्या मुलीला बरोबर घेऊन मशिदी शेजारच्या एका झोपडींत घेऊन गेला आणि तेथें त्यानें चार लोकां-समक्ष त्या मुलीशीं लग्न लावून घेतलें. लग्न झाल्यावर काकूडतोव्या व इतर लोक मुलीला त्या झोपडींत सोडून निघून गेले.

त्या दिवसापासून म्हातारा रोज संध्या-काळीं घरीं येई व बायकोला चार पैसे व मेणवळी देऊन निघून जाई. त्याची बायको त्या पैशांवर स्वतःचें पोटा कसेतरी आगवी. मुलीची ही स्थिति पाहून काकूडतोव्याच्या बायकोच्या हृदयाला मात्र पीळ पडूं लागला. ती मुलीला भेटायला गेली खरी, पण मुलीची प्रकृति पाहून तिला वास्तव बाईट वाटले. बाईनें तिला कोटून घरीं जुने कपडे मागून आणून दिले.

इकडे त्या श्रीमंत बाईच्या मुलाच्या समासाठीं एक स्पर्ध पाहण्यांत आलें. सुहृत् पण ठरला. लक्षाच्या दिवशीं श्रीमंत बाईनें म्हातारा म्हणाला.

काकूडतोव्याच्या नांयकोला मदतीसाठीं गेला-बिलें. तिनें आपल्या मुलीला ती गोष्ट सांगून बरोबर आणला सांगितलें. ती म्हणाली—“मी ‘त्यांना’ विचारून सांगेन.”

संध्याकाळीं निस्वाप्रमाणें म्हातारा आज्ञा-वर तिनें आईनें मदतीला बोलाविलें असल्याचें सांगितलें व त्याची परवानगी मागितली.

“जा, अवश्य जा, आणखी हें पहा, मी नकी सांगतो, नवरा झुलगा तुला पाहिल्या-बरोबर नवण्यामुलीला सोडून नकी तुलाच माळ बाळीक. तू तें माग्य केलें पाहिलेस !” म्हातारा म्हणाला.

“तर मग मी जतच नाही. मला नाही आवडत तसले बोलणे नि दागणे.” त्याची बायको म्हणाली.

“तुला त्याच हरकत का बाबाजी, विचारतो मी? तुला तेथे सर्व सुखसोयी मिळतील.” म्हणतार म्हणाला.

“नाही, मी जाणार नाही. माझ्या नशिबी गरीबी लिहिली आहे. मी त्या श्रीमंताशी लग्न केले तर त्या घरची लक्ष्मी पडून जाईल व चौपदरी हारती येईल. नको, तो विचारच नको.” बायको म्हणाली.

“तू गेलें पाहिजेस. माझा हुकूम आहे. समजलीस?” असें दसदाबुन सांगून म्हातारा निघून गेला.

दुसऱ्या दिवशी तिची आई तिला वरोवर घेऊन लग्नघरी जायला निघाली. तिने शेजार पाजारच्या लोकांकडून मागून मुली करितां कपडे आणले होते. ते मुलीला घालायला देऊन ती निघाली. तेवज्जात त्यांच्या घरासमोर एक गाडी उभी राहली. गाडीतून दोन बायका उतरल्या. त्यांनी तिला घरांत बोळवून नेले व तिला उंची वस्त्रे व सुंदर दागिने घालायला दिले. नंतर सर्व मिळून गाडीत बसून लग्नघरी गेल्या.

पाहुण्यांनीं वधूला अद्भुत केला. उंचीउंची वस्त्रे व दागिने पाहून झोळे दिपून जात होते. म्हाताऱ्याच्या बायकोने पुढे येऊन आपल्या बोटांतली हिऱ्याची थंगटी काढून वधूच्या बोटांत घातली. सर्व बायका चकित होऊन पाहून लायल्या, ही कोण महाराणी!

इतक्यांत वधूला घेऊन बाय्यासाठीं वर आला. लाकूडतोळ्याच्या मुलीचे सौंदर्य पाहून ती थक झाला. तें पाहून वधूला फार राग आला. ती फणक्याने तेथून निघून गेली.

लग्न मोडले. लाकूडतोळ्याच्या मुलीला त्या बायका बोलावून घेऊन गेल्या होत्या त्यांनी तिला परत तिच्या श्रोपटीत पोचते केले.

त्याच्या गाडीच्या पाठीमागून दुसरी एक गाडी आली. तीत नवऱ्यामुलाने आपल्या नातेवाईकांस पाठविले होते. नवऱ्यामुलाला कळले की त्याच मुलीशी त्याचे लग्न ठरले होते. त्याने आपल्या नातेवाईकांवरोबर निरोप पाठविला की मी लाकूडतोळ्याच्या मुलीशिवाय इतर कोणाशी हि लग्न करणार नाही.”

“मी एका म्हाताऱ्या भिकाऱ्याची बायको आहे. देवाने त्याची व माझी जन्माची वांट घातली आहे. मी सुखी आहे.” तिने लळट निरोप पाठविला.

ते उतर घेऊन तो श्रीमंताचा मुलगा फार रागावला. “मी लग्न घराबवास तयार आहे. निरोपान्न निरोप पाठवीत आहे, पण ती नकार देते, म्हणजे समजते काय स्वतःला?” त्याने मुलतानाकडे जाऊन तक्रार केली.

“मी उघां या विषयीं चवकशी करतो.” मुलतान म्हणाला.

दुसऱ्या दिवशी दरबारांत लाकूडतोळ्याच्या मुलीला हजर करण्यांत आले. दरबारांत कां बोलाविले आहे हे देखील तिला कळले नाही. म्हणून भीतभीतच ती दरबारांत आली. दरबारांत तिला तो श्रीमंत नवरा मुलगा दिसला. मुलतान पडद्याआड बसला होता. नवरा मुलगा म्हणाला—“हा मुलीशीं माझे लग्न कधीं ठरले होते. म्हणून हिच्याशींच माझे लग्न शालें पाहिजे. नाहीतर तिला फांसीची शिक्षा देण्यांत यावी.”

“मला फांसीवर नढविले तरी नालेल, पण मी बाय्याशीं लग्न करायला तयार

Restore

127

नाही. माझे लक्ष एका म्हातान्याची झालेले आहे.” लकडतोड्याची मुलागी म्हणाली.

“कोण आहे तो म्हातारा ?” पडद्यावाड वसून सुलतानाने विचारले.

“मला नाही माहीत. ती रोज संध्याकाळी मला चार पैसे व एक भेणवती देऊन निपूत जाते.” ती म्हणाली.

“त्या भिकाऱ्याचा नोंद सोडून या श्रीमंताची सज करून घ्यायला काय हरकत आहे तुला ?” सुलतानाने दडतावून विचारले.

“मालक ! लक्षे स्वर्गात होत असतात. म्हातारा असो की तरुण, श्रीमंत असो की गरीब, एकदा ज्याचा हात भरला त्याचा हात कोणतीही भरदान झाडे सोडीत नाही.” म्हातान्याची वायको म्हणाली.

“तुझा समोर तुझा नवऱ्याला उभा केला तर तू त्याला ओळखशील का ?”

सुलतानाने पडद्यावाडून विचारले व पडद्याबाहेर आला. तिने सुलतानाला प्रथमच पाहिले होते. तो एक सुंदर तरुण होता. त्याला पाहून प्रथम ती खचली व म्हणाली— “मालक ! आपणच माझे पति आहा. आपल्या गाळावरच्या दागावरून मी आपल्याला ओळखले.”

सुलतान स्मित करून म्हणाला—“तू बरोबर मला ओळखलेस. पण मी तुला नीट ओळखले नव्हते. म्हणून एवढी परीक्षा घ्यावी लागली. त्या दिवशी मी वेश पाळून मज्जिदीतून वेत होतो व तुझ्या गाणाने तुझे माझ्याशी लक्ष खचून दिले. पण तू माझी वेगळी व्हायला कायक आहेस की नाही हे कळायचे म्हणून मी तुझी ही अग्नि परीक्षा घेतली.”

त्यानंतर दोघांचे लग्न झाले. एक महिना भर मेजवाना होत होत्या.

चांदण्या रात्री आजोबा जंगणात आराम घुषीं टाकून बसले होते. डाव्या हातात तपकीर घेत त्यांनी हा श्लोक म्हटला—

“मन्त्रः कार्यानुमो येषां
कार्यं स्वस्मि हितरूपं
न एव मन्त्रिणो एषां
ननु ये पत पतन्तः”

तो श्लोक ऐकून नातकडे धाकत आली आणि आजोबांच्या मांडी बाजूला घोळका करून हट्ट घळून बसली—“आम्हांला याचा अर्थ सांगा !”

आजोबांनी तपकीर नक्कात कायली व हात झाडीत म्हणाले—“या श्लोकाचा अर्थ होय ? सांगतो, एका याचा अर्थ असा आहे—

“जो मंत्री असतो त्याला राजाच्या मजीपमाणे काम करावे लागते. जो तसे करीत नाही तो मंत्रीच कसला ?”

मुलांनी गिळ्या केला—“नाही आजोबा, याची आम्हांला गोष्ट सांगा ! मंत्री कोण व राजा कोण सर्व सांगा !”

आजोबा गोष्ट सांगू लागले—“एकदा चक्रपूर नांवाच्या नगरीत सुदर्शन नांवाचा राजा राज्य करीत असे. त्याच्या दरबारी बुद्धिसिंधु नांवाचा एक हुशार मंत्री होता.

राजाच्या डोक्यात एकदा एक खूळ शिरले. त्याने ज्योतिषांना बोलावून मन्त्रिण विचारायला सुरुवात केली. एक ज्योतिषी राजकडे आला व स्वतःच्या पांडित्याचे त्याने स्वतःच्यानेच खूप वर्णन केले.

राजाने स्वतःची कुंडली मागवून त्याला दाखविली आणि माझे किती नय ठरले आहे असे त्या ज्योतिष्याला विचारले.

कुंडली पाहून ज्योतिषी म्हणाला— “महाराज ! आजपासून बरोबर सहा

Restore

127

महिन्यानी आपल्याला ममराजाचे बोलावणे येईल."

ते ऐकून राजा इतका धापरला की त्या काळजीने त्याने अंधरुणच बरले. हळूहळू त्याचे जलपाणी तुळें व तो इतका अशक्त झाला की अंधरुणावरून उठणे देखील त्याला अशक्य वाटू लागले.

मंत्र्याने ते भविष्य ऐकले होते. त्याला ज्योतिष्याचा भयंकर राग आला. राजा आजारी पडल्यामुळे तर मंत्र्याला जास्तीच काळजी वाहू लागली. तो राजाकडे गेला आणि म्हणाला—“महाराज ! या ज्योतिष्याच्या बोलण्यावर विश्वास करून तुम्ही व्यर्थ आपला जीव धोक्यात घालीत आहात ! अहो ! स्वतः बसिष्ठ ऋषींना विचारून नाही का दशरथ महाराजांनी राज्याभिषेकाचा सुहृद ठरविला ? पण काय झाले ? रामाला

रामांत जावे लागले आणि ज्योत्ष्येचे बाटोळे झाले."

परंतु राजाचा व्याजार कमी झाला नाही. तेव्हा मंत्र्याने आणखी एक उपाय केला. त्याने ज्योतिष्याला राजासमोर हजर करून विचारले—“काय हो ! राजाचे वंश फक्त सहा महिने उरले आहे, म्हणजे कात ? पण आपले वय किती आहे. चाही सांगितलेत ?”

“को ? चालीस वर्षे आणखी !” ज्योतिषी म्हणाला.

“असें होय ! नववा वाळा खुळावर !” मंत्र्याने आज्ञा केली. इकडे ज्योतिषी मुळावर चढला व तिकडे राजाची प्रकृति सुधारू लागली आणि त्याच्या डोक्यातले ज्योतिषाचे खूळ पण नाहीसे झाले. खरे आहे. मंत्री असावा तर नृपानुय मंत्री असावा.

जीवन पुष्प

[कवि : श्री. पुरुषोत्तम च्यवनकराव कुन्तल, अकोला.]

मुला सांग रे आवडतें तुज पुष्प कोणतें बरें
फुला पाहुनी भोव रेतसें दुःख तिळभर उरें
फुला मुलांची एक संगती जशी लावती जन
मुला पाहुनी फुलामासवें पास होती तें कवि मन ॥ १ ॥

पुष्पें तुजला रुचती कोणती मला सांग वा खरें
चंपक, मालती वा मोगरा, शेंदती मन हरें
एकच त्यांचा निर्माता अन् एकच त्या फुलविता
एकच विनाश कर्ता त्यांचा एकच अमरत्वाचा दाता ॥ २ ॥

फुले डोलतां वागेमध्ये मन त्या सवेंची डोलतसे
कुठें चिमुकली कळी पायदळीं तुडवितला मन कळकळतसे
वागेमध्ये शोभेसाठी कुणा फुलांचा जन्म असे
कुणी फुलें शानांतच फुलती का त्यांचा उपयोग नसे ॥ ३ ॥

मानव पाही सौंदर्यातें सुंदर पुष्पें त्या हातीं
भ्रमर चाहतो मवास्तवा अन् सौंदर्या मग नच गणती
कुणी असो फूल आकर्षक वा असो अति कुरूप
असता मधू तयामधी साचा भ्रमरा चढे कुरूप ॥ ४ ॥

खरें पहिलें अंतर्मेन नच बाह्य वैभवा गुंतावें
सत्यासत्य परीक्षे लागी मन नित्यचि ठेवावें
भ्रमर गुंगतो मधासाठी तर आपण गुंतावें सुपथी